

‘Op heeterdaad!’

Amsterdamse winkeldieveggen en hun interacties met
winkelpersoneel en de rechtelijke macht (1920-1930)

Joep Schröder

Scriptiebegeleider:
Prof. dr. W.J.H. Furnée
Studentnummer:
S1010098
Datum:
15 juni 2022
Aantal woorden:
11992

Inhoud

Inhoud	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Inleiding.....	3
Hoofdstuk 1: Kwantitatieve kenmerken van winkeldieven en diefstallen uit winkels in Amsterdam (1920-1930)	10
Hoofdstuk 2: Interacties tussen winkeldieven en winkelpersoneel	19
Hoofdstuk 3: Interacties tussen winkeldieven en de rechtelijke macht.....	28
Conclusie	38
Bibliografie	40

Inleiding

In *De courant - Het nieuws van den dag* van 6 september 1924 verscheen een fictief verhaal getiteld 'Betty's Koopjes', over een vrouw die naar een warenhuis ging voor een uitverkoop. Na het achtereenvolgens kopen van 'een beeldig toiletje van crêpe de Chine en een van crêpe Marocain' voor 36 gulden, een broche van imitatie-edelgesteenten voor 10 gulden en een paarlen ketting, had Betty nog net genoeg geld over om de tram naar huis te kunnen betalen. Ze nam haar gekochte spullen en haar paraplu mee en verliet de zaak. Bij de uitgang werd ze echter plotseling door een meneer aangesproken:

„Pardon mevrouw,” zei hij, „is dat uw parapluie?”

„Natuurlijk!” Betty keek haastig naar den bekenden ivoren knop met Chinese teekens er in gegraveerd. Ze dacht weer aan den regendag op hun huwelijksreis, toen Jan de parapluie voor haar had gekocht in Parijs.

„Is u er zeker van???” vroeg de vreemdeling nog eens. Ze probeerde langs hem te gaan, maar hij legde zijn hand op haar arm. „Wil u dan zoo goed zijn mij te volgen?” Betty schrikte. Zou die man een detective zijn, die haar van diefstal beschuldigde?”

„Hoe durft u?” riep ze en ze trachtte haar arm los te maken.

„Maak geen scène,” fluisterde hij. „We zullen even naar het kantoor van de directie gaan.”¹

Hoewel Betty met de schrik vrij kwam – het bleek allemaal een misverstand te zijn geweest – laat dit verhaal zien dat winkeldiefstal door vrouwen een bekend fenomeen was, en dat niet alleen arme, maar ook fatsoenlijke vrouwen hiervoor gemonitord werden. De dialoog tussen Betty en de controleur toont wat voor precare situaties die diefstallen op konden leveren, zowel voor vrouwen die bang waren om beschuldigd te worden als voor winkelpersoneel wat voorzichtig moest zijn bij het beschuldigen van

¹ 'Betty's Koopjes', *Nieuws van den dag* (6 september 1924).

vermeende dieveggen. Dit roept de vraag op hoe het nu eigenlijk zat met winkeldiefstal in Amsterdam. Wie waren deze vrouwen die zich schuldig maakten aan winkeldiefstal? Hoe zag winkeldiefstal er in de praktijk uit? Op welke manieren probeerden winkeldieven en winkelpersoneel elkaar te slim af te zijn? Hoe werd winkeldiefstal door vrouwen verklaard en waar werd de schuld gelegd?

Status Quaestionis

Winkeldiefstal door vrouwen is al sinds de 19e eeuw een groot punt van belangstelling binnen de psychologie en psychiatrie. In het bijzonder was er aandacht voor winkeldiefstal door welgestelde vrouwen. Deze vrouwen hadden in de ogen van artsen geen reden om spullen van vaak kleine waarde te stelen. Kleptomanie, een stoornis in de impulsbeheersing waarbij er een onweerstaanbare drang om te stelen is, kwam daarom in de loop van de 19e eeuw op als verklaring voor het gedrag van deze anders respectabele vrouwen.² Deze diagnose speelde in op allerlei sociale en professionele aannames over de vrouwelijke aard. Vrouwen zouden zwakker van geest zijn en daarom makkelijker voor de verleiding van winkeldiefstal vallen.³

Interessant genoeg bleven deze ideeën tot diep in de 20e eeuw invloedrijk binnen de psychiatrie.⁴ Nog in de jaren '50 brachten psychiaters allerlei hormonale invloeden en seksuele driften in verband met winkeldiefstal door vrouwen uit de midden- en hoge klasse.⁵ Zo redeneerden Gibbens en Prince dat omdat er voor deze mensen geen materiële reden was om te stelen en de gestolen voorwerpen vaak van geringe waarde waren, de diefstal een manifestatie moest zijn van een stoornis. Ze concludeerden bijvoorbeeld dat dieveggen tussen de 25 en 40 jaar oud onderhevig waren aan seksuele frustraties, terwijl dieveggen tussen de 40 en 55 gekarakteriseerd werden door depressiviteit en slechte gezondheid.⁶

Vanaf de jaren '60 werden deze theorieën onder druk gezet door kwantitatief onderzoek naar de samenstelling van de populatie winkeldieven. Door middel van steekproeven en vragenlijsten waren Britse criminologen eropuit om 'the myth of the depressed menopausal woman' als voornaamste dader van winkeldiefstal te ontkrachten. Ze lieten zien dat de winkeldieven qua leeftijd en klasse een heterogenere groep vormden dan voorheen werd aangenomen.⁷ Daniel Murphy vulde met zijn boek

² Patricia O'Brien, 'The Kleptomania Diagnosis: Bourgeois Women and Theft in Late Nineteenth-Century France', *Journal of Social History* 17:1 (1983) 65-77.

³ O'Brien, 'The Kleptomania Diagnosis' 65.

⁴ D. J. I. Murphy, *Customers and Thieves* (Aldershot 1986) 35.

⁵ Ibidem, 31-32.

⁶ Ibidem, 31.

⁷ Ibidem, 33-34.

Customers and Thieves het contemporaine onderzoek, wat tot op dat punt vooral gericht was op de karakteristieken van winkeldieven, aan door via interviews met winkelpersoneel en eigenaren ook de praktijk van handhaving en controle in winkels en warenhuizen te analyseren.⁸

De validiteit van kleptomanie als een bruikbare diagnose is tot op heden omstreken. Hoewel de afnemende invloed van de psychoanalyse als sub-discipline vanaf de jaren '60 gepaard ging met een terugloop in onderzoek naar kleptomanie, zijn er sinds de jaren '80 echter weer regelmatig psychiatrische studies naar verschenen.⁹ Vandaag de dag is kleptomanie als diagnose opgenomen in de *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* van de American Psychiatric Association, waarin wordt gesteld dat het voorkomt bij 4%-24% van de gearresteerde winkeldieven.¹⁰

Vanaf de Cultural Turn rond de jaren '80 begonnen historici zich te richten op winkeldiefstal en het wetenschappelijk onderzoek naar winkeldiefstal. Patricia O'Brien bekeek met haar artikel 'The Kleptomania Diagnosis' uit 1983 voor het eerst psychiatrische diagnoses die verbonden werden aan winkeldiefstal vanuit een historisch perspectief.¹¹ O'Brien analyseerde de ontwikkeling van kleptomanie als concept binnen de 19e-eeuwse forensische geneeskunde en de sociale betekenis die kleptomanie in Frankrijk kreeg. Ze liet zien dat kleptomanie opkwam als verklaring voor middenklasse winkeldieven, eerst in medische kringen en in de tweede helft van de 19e eeuw ook in Franse rechtbanken. O'Brien stelde dat de kleptomanie-diagnose inzicht kan geven in de sociale en professionele aannames over de vrouwelijke aard.¹²

Het eerste uitgebreide historische werk over vrouwelijke winkeldieven is geschreven door historicus Elaine Abelson. In haar boek *When Ladies Go A-Thieving*, gepubliceerd in 1989, onderzocht ze winkeldiefstal in de context van de *department stores* in New-York aan het einde van de 19e eeuw. Abelson analyseerde winkeldiefstal in samenhang met de opkomende consumptiecultuur en ideeën over gender en klasse. Overeenkomend met het 20e-eeuwse onderzoek naar eigentijdse winkeldieven, keerde zij zich tegen het stereotype van de vrouwelijke dief in de overgang.¹³ Wel constateerde Abelson uit rapporten in de dagelijkse kranten dat middenklasse vrouwen de grootste groep winkeldieven vormden.¹⁴

⁸ D. J. I. Murphy, *Customers and Thieves* (Aldershot 1986) 99-136.

⁹ Ronald A. Fullerton en Girish N. Punj, 'Shoplifting as Moral Insanity: Historical Perspectives on Kleptomania', *Journal of Macromarketing* 24:1 (2004) 13-14.

¹⁰ American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. Fifth Edition (2013) doi:10.1176/appi.books.9780890425596.dsm15 (geraadpleegd 12 juni 2022).

¹¹ O'Brien, 'The Kleptomania Diagnosis' 65-77.

¹² Ibidem, 65.

¹³ E. Abelson, *When Ladies Go A-Thieving. Middle-Class Shoplifters in the Victorian Department Store* (New York 1989) 157.

¹⁴ Ibidem, 157-160.

De verklaring voor het feit dat deze vrouwen stalen, was volgens haar echter niet kleptomanie of andere psychische en medische omstandigheden, zoals 19e en 20e-eeuwse psychologen en psychiaters stelden. Net als O'Brien duidde Abelson kleptomanie als een sociaal construct.¹⁵ Omdat het als diagnose altijd pas achteraf werd vastgesteld, berustte het voor een groot deel op de onverklaarbaarheid van middenklasse winkeldieven. Kleptomanie was, zoals Abelson stelde, 'both symptom and disease'.¹⁶ De vrouwen die hiermee werden gediagnostiseerd hadden volgens haar wel degelijk een financieel motief voor het stelen van de voorwerpen van relatief kleine waarde. Hoewel verschillende historici hebben aangetoond dat vrouwen in de loop van de 19e eeuw steeds vaker als primaire inkopers van het gezin optraden, zette Abelson vraagtekens bij de vrijheid die zij hadden in het uitgeven van de financiële middelen van het gezin.¹⁷ Het hier en daar wegnemen van artikelen was volgens Abelson een manier waarop vrouwen met beperkte controle over het budget toch keuzes konden maken bij de inkopen.¹⁸

In 2005 verscheen het boek *Crime, Gender and Consumer Culture in Nineteenth-Century England* van historicus Tammy C. Whitlock. In dit werk onderzocht Whitlock de rol van vrouwen in de opkomende consumptiecultuur en veranderende winkelcultuur in 19e-eeuws Groot-Brittannië. Zij bouwde voort op Abelson door winkeldiefstal en de maatschappelijke omgang daarmee in een breder perspectief te plaatsen. Whitlock begon bij de praktijk van winkeldiefstal vanaf het einde van de 18e eeuw. Ze beschreef de ontwikkeling van nieuwe verdediging strategieën van vrouwen beschuldigd van winkeldiefstal binnen verschillende maatschappelijke discoursen tot en met de kleptomanie-diagnose in de tweede helft van de 19e eeuw. Ze liet zien dat vrouwen, voordat deze diagnose gangbaar was geworden, aanvankelijk 'absent-mindedness' en oneerlijke winkeliers de schuld gaven.¹⁹ Later begonnen mentale stoornissen verbonden aan medische omstandigheden gangbaarder te worden als verklaring, waaruit uiteindelijk de kleptomanie-diagnose voortkwam.²⁰

Net als Abelson was Whitlock kritisch tegenover kleptomanie als daadwerkelijke verklaring voor winkeldiefstal door vrouwen. Ze stelde dat vrouwen in veel gevallen maar al te graag participeerden in 'the creation of the developing representation of criminal women als ill rather than greedy'.²¹ Ook noemde ze net als Abelson een eigen verklaring voor het fenomeen van middenklasse vrouwen die alledaagse voorwerpen stalen. Whitlock stelde dat er een 'gender gap' was in het begrip van hoe

¹⁵ O'Brien, 'The Kleptomania Diagnosis', 65.

¹⁶ Abelson, *When Ladies Go A-Thieving*, 174.

¹⁷ T. C. Whitlock, *Crime, Gender and Consumer Culture in Nineteenth-Century England* (Aldershot 2005) 135.

¹⁸ Abelson, *When Ladies Go A-Thieving*, 166-167.

¹⁹ Whitlock, *Crime, Gender and Consumer Culture in Nineteenth-Century England*, 143-144, 146, 198.

²⁰ Ibidem, 149, 199-200, 205.

²¹ Whitlock, *Crime, Gender and Consumer Culture in Nineteenth-Century England*, 185.

consumptiecultuur functioneerde in de Victoriaanse samenleving. Ze argumenteerde dat hoewel de gestolen voorwerpen, vaak simpele dingen als lappen stof of stukjes lint, voor mannen vrij nutteloos leken, deze voor vrouwen juist erg belangrijk waren in het behouden en versterken van hun sociale status.²²

Een recent artikel van historicus Charlotte Wildman heeft het beeld van winkeldiefstal aangevuld met een nieuwe context, namelijk Manchester van 1918 tot 1939. Deze bijdrage is uniek omdat het zich richt op winkeldiefstal in de 20e eeuw in een meer provinciale stad. Deze nieuwe context leverde ook nieuwe inzichten op. Waar Abelson en Whitlock de nadruk legden op de middenklasse winkeldief, het sociale ongemak over de rol van vrouwen in de nieuwe consumptiecultuur en de kleptomanie-diagnose, signaleerde Wildman juist de opkomst van de vrouwelijke winkeldief uit de arbeidersklasse en het debat wat dat opriep.²³ Zij liet zien hoe toegankelijker winkels met nieuwe verkooppraktijken en innovaties in transportmogelijkheden tot zorgen rondom de toenemende bewegingsvrijheid van arbeidersklasse vrouwen in de stad.²⁴

Dit paper zal voortbouwen op het werk van Wildman door ook winkeldiefstal in een latere periode te onderzoeken. Historisch onderzoek heeft uitgewezen dat Amsterdam aan het einde van de 19e eeuw niet de morele paniek rondom kleptomanie kende zoals die in het buitenland wel voorkwam.²⁵ Dit roept de vraag op hoe het zat in de jaren 1920. In dit paper zal ik deze situatie in kaart brengen. Het eerste hoofdstuk vormt een uiteenzetting van kwantitatieve patronen van winkeldieven en diefstallen uit winkels. In hoofdstuk twee wordt de focus gelegd op interacties tussen winkeldieven en winkelpersoneel. Het derde hoofdstuk zal ingaan op interacties tussen winkeldieven en de rechtelijke macht. De resultaten van dit onderzoek zullen het beeld van winkeldiefstal aanvullen met een uiteenzetting van kwantitatieve kenmerken en de praktijk van winkeldiefstal in een nieuwe 20e-eeuwse casus. Daarnaast zal de analyse van zaken van winkeldiefstal in de rechtbank inzicht geven in maatschappelijke ideeën over gender, klasse, criminaliteit en consumptiecultuur.

²² Ibidem, 220.

²³ Charlotte Wildman, 'An 'epidemic of shoplifting'? Working-class women, shop theft and Manchester's new retail culture, 1918-1939', *Social History* 46:3 (2021) 280-283.

²⁴ Ibidem, 298-299.

²⁵ Jan Hein Furnée, 'Winkelen als bevrijding? Vrouwen en stedelijke ruimte in Amsterdam, 1863-1913', *Low Countries Historical Review* 130:2 (2015) 116-119.

Bronnen en methode

Ik zal voor mijn onderzoek gebruik maken van vonnissen en processen-verbaal van zaken over diefstallen uit winkels.²⁶ Deze bevatten details over de verdachte en het ten laste gelegde feit, zoals woonplaats en geboortedatum en welke artikelen gestolen waren. Ook zijn verklaringen van verdachten en getuigen opgenomen en wordt er vaak wat vermeld over de verschillende aspecten die de rechter in overweging nam om tot zijn uitspraak te komen. Deze juridische documenten lijken een redelijk objectieve verslaglegging te zijn van de rechtszaken. Toch zijn er een aantal zaken waar rekeningen mee moet worden gehouden bij de analyse. Om te beginnen werden een groot deel van de winkeldiefstallen niet gedetecteerd, en dieven die wel werden betrapt werden niet altijd vervolgd. Schattingen van de impact van onzichtbare winkeldieven op de representativiteit van statistieken zijn moeilijk te maken. Zo stelt Murphy: "Criminal statistics describe samples of offenders, not the total delinquent population itself."²⁷ Naast de beperkte representativiteit zijn vonnissen en processen-verbaal over het algemeen redelijk beknopt en vormen alleen een verslaglegging van de belangrijkste dingen die er tijdens de zitting werden gezegd.

Om het beeld van de juridische bronnen aan te vullen, heb ik gebruik gemaakt van krantenartikelen over diefstallen uit winkels.²⁸ Meestal gaat het om meldingen van aanhoudingen of beschrijvingen van rechtszaken. In veel gevallen zijn deze artikelen meer beschrijvend dan de juridische documenten. De verklaringen van de verdachte, de verdediging, het OM en de rechter zijn uitgebreider beschreven. Soms worden zelfs dialogen tussen de rechter of het OM en de verdachte uitgeschreven. Het is belangrijk om te onthouden dat het doel niet altijd enkel informeren, maar ook amuseren was. Daarnaast werden er ook keuzes gemaakt bij de zaken die wel en niet (uitgebreid) over gerapporteerd werd. Verhalen die bijzonder of amusant waren, hadden een grotere kans om in de krant te verschijnen.²⁹ Toch vormt de extra informatie uit krantenartikelen een waardevolle aanvulling op de meer uniform gestructureerde juridische bronnen.

In dit paper maak ik onderscheid tussen 'winkeldiefstal' en 'diefstallen uit winkels'. Niet elk geval waar er uit een winkel wordt gestolen, zal worden beschouwd als winkeldiefstal. Onder 'winkeldiefstal'

²⁶ De vonnissen en processen-verbaal zijn afkomstig uit het Noord-Hollands Archief.

²⁷ Murphy, *Customers and Thieves*, 6.

²⁸ De krantenartikelen zijn gevonden via www.delpher.nl (geraadpleegd tussen maart 2022 en juni 2022). Hierbij is er afzonderlijk gezocht op 'winkeldiefstal' en 'diefstal PROX winkel' in plaats van uitgave 'Amsterdam' en 'Amsterdam ; Amsterdam' tussen 1/1/1920 en 31/12/1929.

²⁹ Murphy, *Customers and Thieves*, 126-128; Whitlock, *Crime, Gender and Consumer Culture in Nineteenth-Century England*, 209.

zal in dit paper worden verstaan: een diefstal van geld of goederen toebehorende aan een winkel, gepleegd door een winkelbezoeker tijdens openingsuren, uitgevoerd zonder geweld of bedreiging. Andere vormen van diefstal uit winkels, zoals inbraak of ontvreemding door personeel, zullen breder worden gecategoriseerd als 'diefstallen uit winkels'.

Hoofdstuk 1: Kwantitatieve kenmerken van winkeldieven en diefstallen uit winkels in Amsterdam (1920-1930)

Op 1 juli 1929 stond een vrouw uit Haarlem terecht bij de Politierechter van Amsterdam voor diefstal van een groot aantal voorwerpen uit de Bijenkorf, waaronder een flesje eau de cologne, een aktetas, twee zijden groene jurken, twee directoires, een schort, een coupon gordijnstof en verschillende stukken bestek. Op het eerste oog had de 37-jarige Christina Jedeloo de financiële middelen om deze voorwerpen simpelweg te kopen. Haar man was belastingambtenaar en verdiende naar eigen zeggen 220 gulden per maand, waarmee ze tot de comfortabele middenklasse behoorden. Mevrouw Jedeloo bekende het haar ten laste gelegde feit en verklaarde: “Het was de eerste keer dat ik mij aan zo’n feit heb schuldig gemaakt. Ik was dien dag in Amsterdam om mijn moeder op te zoeken en weet zelf niet hoe ik er toe ben gekomen om dien diefstal te plegen.” De controleur die haar had aangehouden stelde in zijn verklaring: “Dergelijke diefstallen komen zeer veel voor in den Bijenkorf.”³⁰

Hoe vaak kwamen zulke situaties dan voor? Past deze dievegge binnen het patroon van winkeldiefstal in Amsterdam in de jaren ‘20? In dit hoofdstuk zal ik een kwantitatieve analyse doen van de achtergrond van winkeldiefstal. Enerzijds zal hieruit duidelijk worden dat de situatie in Amsterdam op een aantal vlakken overeenkomsten kent met internationaal onderzoek naar casussen in de 19^e eeuw. Anderzijds zal blijken dat er op bepaalde punten ook verschillen waren, bijvoorbeeld als het gaat om de sociaaleconomische achtergrond van winkeldieven.

Diefstallen uit winkels: mannen versus vrouwen

In lijn met het bestaande onderzoek naar stedelijke winkeldiefstal in de 19^e en de eerste helft van de 20^e eeuw werd de overgrote meerderheid van winkeldiefstallen in Amsterdam tussen 1920 en 1930 gepleegd door vrouwen.³¹ Van de 30 gevonden vonnissen en processen-verbaal die winkeldiefstal betroffen ging het in 25 gevallen om volwassen vrouwen tegenover maar twee strafzaken tegen volwassen mannen. De overige drie strafzaken waren tegen kinderen. Het beeld uit het krantenonderzoek ondersteunt dit. Van de bestudeerde 50 krantenberichten over winkeldiefstallen waren er 25 gepleegd door een of meer

³⁰ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 27, rolnummer 1232 (1929).

³¹ T. C. Whitlock, *Crime, Gender and Consumer Culture in Nineteenth-Century England* (Aldershot 2005) 127-129; E. Abelson, *When Ladies Go A-Thieving. Middle-Class Shoplifters in the Victorian Department Store* (New York 1989) 157-158.

vrouwen, terwijl dat er maar elf waren bij mannen. Het verschil blijkt nog groter wanneer er rekening wordt gehouden met het feit dat vrouwen vaak met zijn tweeën of drieën stalen en mannelijke winkeldieven over het algemeen alleen te werk gingen. Van de krantenberichten over winkeldiefstallen gepleegd door meerdere personen waren er negen gepleegd door twee of meer vrouwen versus nul door mannen. Groepen die qua geslacht gemengd waren kwamen vier keer voor, voornamelijk getrouwde koppels. Dit brengt het aantal in de kranten op 39 vrouwen versus 17 mannen en in de stafzaken op 25 vrouwen versus twee mannen.

Dat wil niet zeggen dat winkeleigenaren zich geen zorgen hoefden te maken om mannelijke dieven. Integendeel, als we breder kijken naar alle diefstallen uit winkels wordt duidelijk dat mannen wel degelijk vaak en veel uit winkels stalen. Van de 96 volwassen daders en verdachten uit de gevonden krantenberichten waarvan het geslacht bekend was, was ongeveer de helft man. Het verschil zat in de methode waarmee zij zich winkelgoederen wederrechtelijk toe-eigenden. Waar vrouwen hun buit vooral via winkeldiefstal bemachtigden, sloegen mannen veelal buiten openingstijden toe. Inbraak, opensluiting en insluiping vormden een groot deel van de diefstallen uit winkels gepleegd door mannen. In de 22 gevonden strafzaken tegen mannen waren er vijf diefstallen op deze manier gepleegd. Ook in de krantenberichten over diefstallen uit winkels door mannen was dit aandeel groot. Van de 25 berichten waarbij de methode van mannelijke dieven beschreven werd, ging het in tien gevallen om inbraak, insluiping of opensluiting. In alle strafzaken en krantenberichten komt het slechts één keer voor dat een vrouw betrokken was bij een inbraak.³²

Naast winkeldiefstal en inbraak was er nog een derde gevaar waar winkeleigenaren hun inventaris aan konden verliezen, namelijk hun eigen personeel. Winkelbedienden haalden geld uit de toonbank, magazijnknechten namen artikelen mee naar huis of koetsiers namen bij het uitladen product weg.³³ Door hun toegang en bewegingsvrijheid in de winkel konden ze soms over langere tijd onopgemerkt opereren. Een schoonmaakster bij een zaak in de Leidsestraat ontvreemde bijvoorbeeld gedurende een periode van 8 maanden voor een waarde van 2500 gulden aan coupons.³⁴ Dit was een fenomeen dat zowel onder mannelijke als vrouwelijke werknemers voorkwam, maar een vergelijking in de strafzaken suggereert dat

³² *Algemeen Handelsblad* (9 december 1925); Natuurlijk bleef, net als bij veel winkeldiefstallen, de dader van een inbraak of insluiping vaak onbekend. Toch leek men in die gevallen ervanuit te gaan dat het voornamelijk om mannen gingen. Bijv. 'Diefstal bij de firma R. Citroen', *Algemeen Handelsblad* (4 augustus 1927) over een insluiping waarbij er 15 tot 20 duizend gulden aan juwelen uit een winkel gestolen was. Hoewel er niets over de dief bekend was, werd die beschreven als "de man, die met den stand van zaken op de hoogte moet zijn geweest".

³³ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 25, rolnummer 1676 (1926); Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 27, rolnummer 1141 (1929).

³⁴ 'Diefstal van stoffen uit een winkel', *Het volk: dagblad voor de arbeiderspartij* (22 februari 1929).

mannen hierin de meerderheid uitmaakten: elf mannen tegen drie vrouwen. Met de groei van winkels en warenhuizen – en daarmee het personeel dat nodig was om de toenemende klanten te bedienen – werd het controleren van werknemers steeds belangrijker.³⁵

Karakteristieken van winkeldieven

De gemiddelde leeftijd van vrouwelijke winkeldieven uit de strafzaken was 36,7 jaar. Dit is ongeveer gelijk aan de gemiddelde leeftijd die Abelson heeft vastgesteld in haar onderzoek naar winkeldiefstal in New York aan het eind van de 19e eeuw. Zij ontcrachtte daarmee het 19e-eeuwse narratief dat er een causaal verband was tussen de overgang en het plegen van winkeldiefstal door vrouwen. Daartegenover stelde ze dat de leeftijd wel van belang was: "the largest number of women were in the middle stages of life - set in their domestic, housewifely roles, responsible for home, children and husbands. Age was significant not in its connection to the reproductive cycle but in what the women were doing: shopping."³⁶ Dit lijkt ook in Amsterdam in 1920-1930 het geval te zijn geweest. Van de 27 vrouwelijke winkeldieven waren er 16 tussen de 30 en 50 jaar.

De gemiddelde leeftijd van mannen die zich schuldig maakten aan winkeldiefstal is moeilijker vast te stellen. Het aantal mannelijke winkeldieven in de gevonden processen-verbaal en vonnissen is zo klein dat het onmogelijk is om een nauwkeurige benadering te geven. De vermeldingen van leeftijd in krantenberichten over mannelijke winkeldieven – gecombineerd met data uit strafzaken tegen mannelijke winkeldieven – geeft een grotere steekproef van 27 personen. Hieruit komt een gemiddelde leeftijd van 24,7 jaar. Dit is opvallend laag vergeleken met de gemiddelde leeftijd van vrouwelijke winkeldieven, die meer dan 10 jaar hoger ligt.³⁷

Dit verschil valt met name te verklaren met het feit dat kinderen en adolescenten een relatief groot deel uitmaken van de mannelijke winkeldieven. Van de 27 gevonden mannelijke winkeldieven waren er twaalf jonger dan 16 jaar, terwijl dat bij de 27 vrouwelijke winkeldieven uit de strafzaken slechts één keer het geval was. Ook in de kranten komt het slechts drie keer voor dat een meisje betrokken was bij winkeldiefstal. Dit wijst op een grotere sociale bewegingsvrijheid van jongens in deze tijd dan meisjes.

³⁵ Abelson, *When Ladies Go A-Thieving*, 135.

³⁶ Ibidem, 157-158.

³⁷ Het meenemen van de vermeldingen van leeftijden in de krantenberichten bij de berekening van de gemiddelde leeftijd van vrouwelijke winkeldieven zou een minder nauwkeurig beeld geven. Bij berichten over winkeldiefstallen door moeder-dochter duo's wordt meestal alleen de leeftijd van het kind vermeld. Hierdoor zou het meenemen of weglaten van deze leeftijden respectievelijk een te laag of een te hoog gemiddelde geven.

Jongens konden waarschijnlijk makkelijker zelfstandig op pad en daarmee ontsnappen aan eventuele controle van ouders. Dit is ook terug te zien in het feit dat meisjes die winkeldiefstal pleegden, dit meestal in samenwerking deden met de moeder. Ondertussen waren jongens die stalen geen enkele keer vergezeld door volwassene. Ze waren altijd alleen of samen met andere jongens.

Tegelijkertijd werden de leeftijden van minderjarige winkeldieven vaker vermeld dan die van volwassenen. Het maakte voor de beeldvorming voor de lezer meer uit of een kind 9 of 14 was dan of een volwassene 39 of 44 was. Hierdoor zal de gemiddelde leeftijd van de mannelijke winkeldieven waarschijnlijk lager uitvallen dan werkelijk het geval was. Als de winkeldieven jonger dan 16 buiten beschouwing worden gelaten en de gemiddeldes opnieuw worden berekend is het verschil aanzienlijk kleiner, namelijk voor vrouwen 37,6 jaar tegenover 35,8 jaar voor mannen.

Historici hebben zich vooralsnog vooral gefocust op het maatschappelijk discours onder tijdgenoten rondom middenklasse vrouwen die winkeldiefstal pleegden. Dit schept de indruk dat dit de groep was die verantwoordelijk was voor het gros van de winkeldiefstallen. Maar uit het bronmateriaal blijkt dat dit in Amsterdam in de jaren 1920-1930 niet het geval was. De vrouwelijke winkeldieven uit de gevonden strafzaken waren afkomstig uit zowel de arbeidersklasse als de middenklasse. Bij 14 van de 25 strafzaken tegen hen kon er worden vastgesteld tot welke klasse zij behoorden. Daarbij is er in de eerste plaats gekeken welk beroep er vermeld werd. Opvallend is dat van de originele 25 er maar liefst 12 vrouwen waren met betaald werk. Dit beeld verschilt van het beeld van New York dat Abelson schetst, waarbij de meeste vrouwen werkloos waren.³⁸ Abelson leidde uit de beroepen van de vaders en echtgenoten af dat dit voornamelijk huisvrouwen van de middenklasse waren: "in no case was the male a common laborer or factory worker, or unemployed (...) These men were, with few exceptions, solidly middle class, more often than not from the professional, managerial, and business ranks."³⁹

In Amsterdam was het aandeel winkeldieven uit de arbeidersklasse daarentegen juist aanzienlijk. Van de 15 vrouwen uit de 25 strafzaken waarvan de klasse vastgesteld kon worden, hoorden er 9 tot de arbeidersklasse en 6 tot de middenklasse. Uit de arbeidersklasse waren het vooral werksters en fabrieksarbeidsters. De dames uit de middenklasse bestonden uit een visventster, een verpleegster, een kamerverhuurster, een pensionhoudster, een vrouw van een belastingambtenaar en een vrouw 'die gehuwd is met iemand die een behoorlijk weekloon verdient'. Dit lijkt veel meer in lijn met de situatie in interbellum Manchester, beschreven door Charlotte Wildman. Daar signaleerde zij een opkomst van arbeidersklasse winkeldieven en angst voor de toegenomen mobiliteit en bewegingsvrijheid van

³⁸ Abelson, *When Ladies Go A-Thieving*, 158-159.

³⁹ Ibidem, 159.

arbeidersklasse vrouwen. Wildman verklaarde dit aan de hand van een verandering in de lokale winkelcultuur vanaf 1918, waarbij winkels en grote warenhuizen toegankelijker werden voor mensen uit lagere sociaaleconomische rangen.⁴⁰

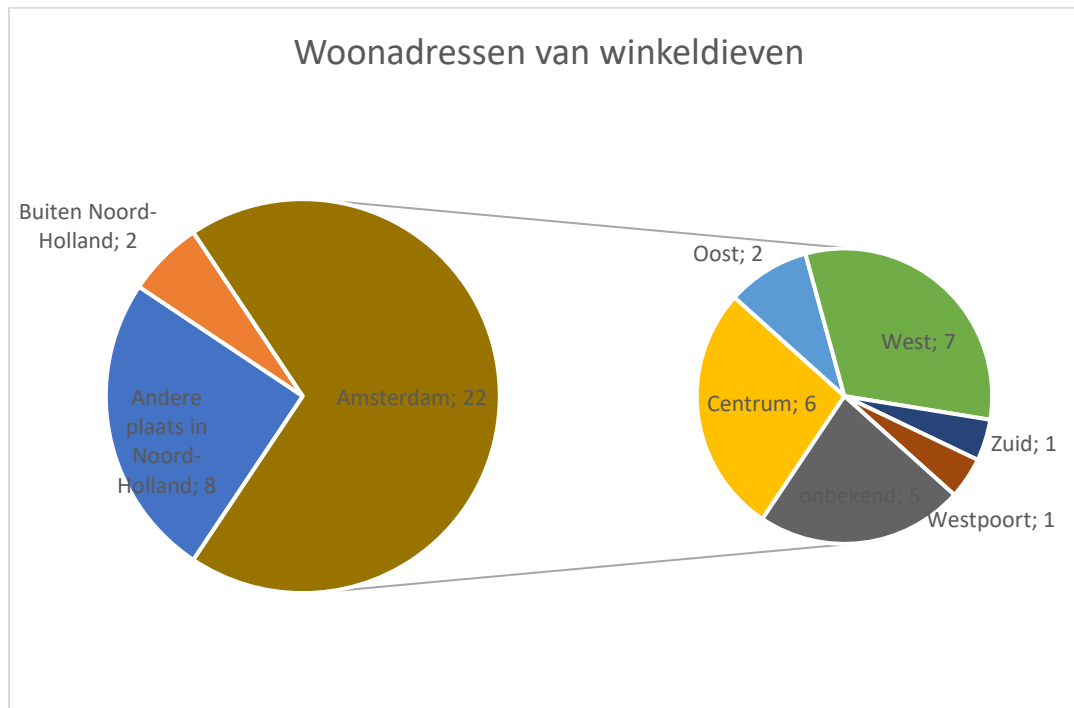
Hoewel op basis van de beroepen de arbeidersklasse lijkt te overheersen, is het toch waarschijnlijk dat een aanzienlijk deel van de tien vrouwen uit de strafzaken waarvan de klasse niet met redelijke zekerheid kon worden vastgesteld tot de middenklasse behoorden. Dit waren huisvrouwen, weduwen en vrouwen waar simpelweg was vermeld 'zonder beroep', dezelfde kenmerken als de middenklasse winkeldief in het werk van Abelson. Deze vrouwen kwamen uit gezinnen die goed in hun levensonderhoud konden voorzien. Het was daarom – zoals in de derde deelvraag zal blijken – voor aanklagers, rechters en journalisten vaak moeilijk te begrijpen waarom deze vrouwen artikelen van vaak kleine waarde stalen. Zo stal een huisvrouw tijdens een bezoek aan de Bijenkorf "een sjaal, 2 zakdoeken, 3 strengen zijde en een rolcentimeter". In het proces-verbaal van haar strafzaak werd vermeld dat zij "goed haar brood heeft" en bij de aanhouding ongeveer 35 gulden bij zich had.⁴¹ Bovendien moet er rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat middenklasse vrouwen minder vaak werden vervolgd dan vrouwen van de arbeidersklasse. Uit de internationale literatuur blijkt dat veel winkeleigenaren aan het eind van de 19e eeuw bang waren om een slechte naam te krijgen wanneer zij respectabele vrouwen beschuldigden van diefstal. Ze zagen zulk soort diefstallen of vermoedelijke diefstallen dan vaak door de vingers of spraken de vrouwen aan op hun 'vergissing' zonder ze van kwade wil te beschuldigen.⁴²

⁴⁰ Wildman, 'An 'epidemic of shoplifting'?', 253-258.

⁴¹ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 61, rolnummer 62 (1924); Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 23, rolnummer 62 (1924).

⁴² Abelson, *When Ladies Go A-Thieving*, 161-162.

Figuur 1: Woonadressen van winkeldieven

In figuur 1 is te zien dat het overgrote deel van de winkeldieven actief in Amsterdam afkomstig was uit de stad zelf. Van de 32 winkeldieven in de strafzaken woonden er 22 in Amsterdam. Bij nog eens acht werd een woonplaats vermeld in de provincie Noord-Holland, vaak plaatsen in aangrenzende gemeenten aan Amsterdam. Slechts twee kwamen van buiten de provincie, namelijk uit Utrecht en Rotterdam. Met oog op de zorgen over provinciale winkeldieven in Manchester rond dezelfde tijd, lijkt het aantal winkeldieven wat van ver buiten Amsterdam kwam laag.⁴³

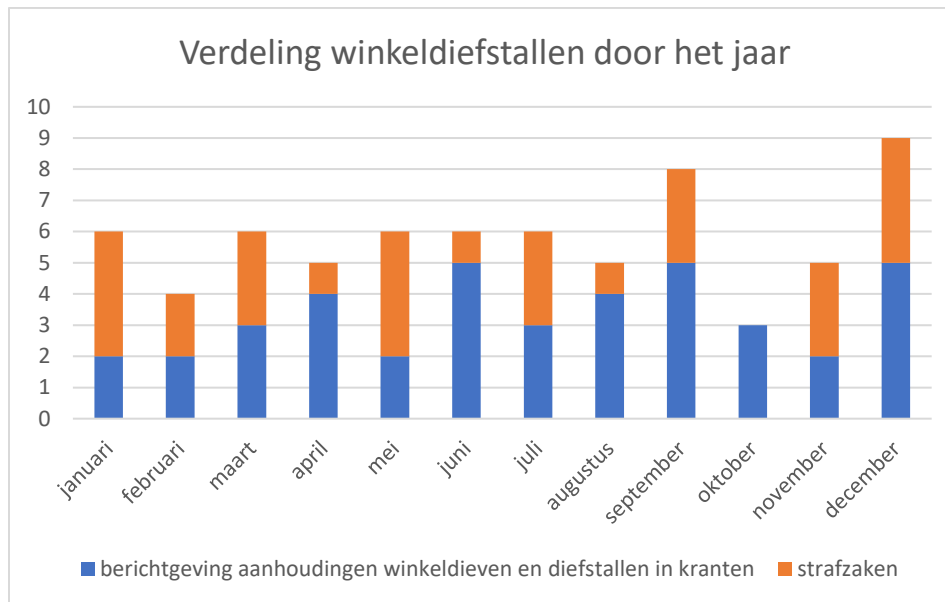
Wat en wanneer werd er gestolen?

In figuur 2 is de verdeling van winkeldiefstallen door het jaar in kaart gebracht. Hierbij is gebruik gemaakt van data uit strafzaken en van krantenberichten rondom winkeldiefstallen die kort na de gebeurtenis verschenen, namelijk berichten over aanhoudingen en meldingen van winkeldiefstallen. Rechtszaken vonden vaak pas maanden na de diefstal plaats waardoor data uit de artikelen hierover geen goed beeld geven van de verdeling door het jaar heen. Net als in Abelsons onderzoek naar New York, was het aantal

⁴³ Wildman, 'An 'epidemic of shoplifting'?', 293-294; Zie ook: Abelson, *When Ladies Go A-Thieving*, 158. Abelson schreef over de vele 'out-of-town' winkeldieven in New York aan het einde van de 19e eeuw.

winkeldiefstallen in december hoog vergeleken met de rest van het jaar. Abelson liet zien dat tijdgenoten dit toeschreven aan de feestdagen.⁴⁴ Waarschijnlijk speelde dit in Amsterdam ook een grote rol. Zo stal de 52-jarige Anna Catharina van Leent vier chocoladeletters, twee stukken marsepein, twee kinderboeken en een teddybeer uit de Bijenkorf.⁴⁵ Toch is het redelijk gemiddelde aantal in november enigszins opvallend aangezien de Sinterklaasperiode eind november al begint en maar loopt tot begin december.

Figuur 2: Winkeldiefstallen per maand

Hoewel er in de literatuur aandacht is besteed aan wat er werd gestolen, ontbreekt een kwantitatieve uiteenzetting. Ook vallen mannelijke dieven door de focus op middenklasse vrouwen doorgaans buiten beeld. In mijn onderzoek is dit door middel van informatie uit zowel krantenartikelen als strafzaken in kaart gebracht. Hierbij zijn de producten die werden gestolen verdeeld in categorieën. Doordat dit ook is gedaan voor diefstallen door mannen, is het mogelijk om op dit vlak een vergelijking te maken tussen de twee geslachten.

⁴⁴ Abelson, *When Ladies Go A-Thieving*, 134.

⁴⁵ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 113, rolnummer 1068 (1929).

Tabel 1: Aandeel van verschillende categorieën goederen die bij diefstallen uit winkels werden gestolen

categorie	diefstallen door mannen					diefstallen door vrouwen				
	in de kranten	in de strafzaken	totaal	% categorie	% categorie excl. winkelgoederen en geld	in de kranten	in de strafzaken	totaal	% categorie	% categorie excl. winkelgoederen en geld
voedsel	0	1	1	2,0	2,0	1	1	2	3,4	4,2
kleding	9	5	14	28,0	28,6	10	14	24	40,7	50,0
stoffen en garnituren	0	1	1	2,0	2,0	3	7	10	16,9	20,8
huishoudelijke artikelen	2	2	4	8,0	8,2	1	1	2	3,4	4,2
woonartikelen	1	4	5	10,0	10,2	0	1	1	1,7	2,1
genotsmiddelen	4	4	8	16,0	16,3	3	4	7	11,9	14,6
sieraden	5	1	6	12,0	12,2	1	2	3	5,1	6,3
geld	3	1	4	8,0		3	2	5	8,5	
‘winkelgoederen’, ‘winkelartikelen’, enz.	1	0	1	2,0		10	1	11	18,6	
overig	4	5	9	18,0	18,4	1	1	2	3,4	4,2
totaal	29	24	53			33	34	67		
aantal zaken	29	21	50			31	28	59		

In tabel 1 is te zien dat, waar bij mannen de dingen die werden gestolen redelijk gespreid zijn over de categorieën, bij vrouwen in ongeveer de helft van de gevallen kledingartikelen onderdeel uitmaakten van de buit. Ook stoffen en garnituren waren populair bij de vrouwelijke dieven. Aangezien kledingstukken zoals japonnen niet universeel, maar gebonden aan de maat van de drager zijn zullen ze in deze daarom vooral gestolen zijn om zelf te dragen. Bij stoffen en garnituren was de buit meestal bescheiden, bijvoorbeeld ‘een rolletje zijde, een stukje wit band en elf witte knopen’.⁴⁶

Mannen stalen vaker uit winst oogmerk. Zo is in de tabel te zien dat ze vaker sieraden stalen dan vrouwen. Deze waren veel waard en makkelijk door te verkopen. Opvallend is dat ze aanzienlijk vaker ‘woonartikelen’ stalen, bijvoorbeeld tafelkleden, gordijnen of zelfs meubels zo groot als een bed.⁴⁷ Dit is logisch als we rekening houden met het feit dat deze artikelen vooral via inbraak, en dus vrijwel uitsluitend door mannen, gestolen werden. De schaal van de buit was bij deze en andere inbraken meestal zo groot dat eigen gebruik als doel uitgesloten kan worden. Zo stal een man bij een inbraak op 24 november 1920

⁴⁶ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 33, rolnummer 16 (1921).

⁴⁷ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 88, rolnummer 1692 (1926); Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 80, rolnummer 2190 (1925).

een kist met 262 tafellakens. Bij winkeldiefstal was het nagenoeg onmogelijk om grotere dingen of veel artikelen tegelijk ongemerkt de winkel uit de smokkelen. Bij het enige geval in de bronnen dat een vrouw iets uit de categorie 'woonartikelen' stal, ging het dan ook om een kleine hoeveelheid bestek, wat prima voor eigen gebruik zou kunnen zijn geweest.⁴⁸

Tijdgenoten, met name mannen, verwonderden zich over het feit dat middenklasse vrouwen zulke artikelen van relatief geringe waarde stalen, terwijl zij die makkelijk zouden moeten kunnen veroorloven.⁴⁹ Toch is het maar de vraag hoeveel vrijheid deze middenklasse huisvrouwen hadden in het uitgeven van de financiële middelen van het gezin. Historici hebben laten zien dat vrouwen vanaf de jaren 1840 en 1850 steeds vaker degenen waren die inkopen deden voor het gezin.⁵⁰ Dat betekende echter niet persé dat vrouwen die inkopen deden vrij waren in hun keuzes. Zo stelt Abelson over de Amerikaanse situatie: "For the middle-class woman, financially dependent, without income or economic position of her own, having sufficient money did not mean freedom or control over spending. Even as they turned over part of their salary to their wives, husbands still regarded it as their own. It was *their* money."⁵¹ Door sommige artikelen te kopen en andere te stelen, ook al was de waarde relatief gering, gebruikten vrouwen winkeldiefstal als een soort 'budget-stretching device'.⁵² Bovendien stelt Whitlock dat voorwerpen die in de ogen van mannen van geringe waarde waren, dingen waren waar vrouwen juist veel waarde aan hechtten. Voor middenklasse vrouwen waren mooie linten of stukjes kant essentiële goederen voor hun status. Whitlock stelt over stelen van deze statussymbolen door vrouwen: "Indirectly they were stealing status."⁵³

⁴⁸ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 27, rolnummer 1232 (1929).

⁴⁹ Whitlock, *Crime, Gender and Consumer Culture in Nineteenth-Century England*, 135.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Abelson, *When Ladies Go A-Thieving*, 166.

⁵² Ibidem, 167.

⁵³ Whitlock, *Crime, Gender and Consumer Culture in Nineteenth-Century England*, 220.

Hoofdstuk 2: Interacties tussen winkeldieven en winkelpersoneel

Uit de bronnen blijkt dat er in het Amsterdamse winkellandschap aan beide kanten van winkeldiefstal – enerzijds de dieven en anderzijds het winkelpersoneel – veel ervaringskennis was in het misleiden en betrappen van de tegenpartij. Afhankelijk van de omstandigheden pasten winkeldieven verschillende methoden toe om uit winkels en warenhuizen artikelen te ontvreemden. Tegenover de uiteenlopende methoden die winkeldieven toepasten, waren winkelbedrijven steeds alerter om potentiële gevaren voor de voorraad op te sporen en aan te pakken. Voor een deel waren deze patronen structureel. Afhankelijk van de schaal van de onderneming werd de verdediging verschillend ingericht. Zo werden in warenhuizen verfijnde controlestructuren en -protocollen gehandhaafd. Maar voor een groot deel waren deze patronen ook instinctief en aangeleerd. Winkeliers en hun personeel wisten heel goed hoe ze kwaadzinnige bezoekers tijdig uit de winkelpubliek konden pikken en winkeldieven anticipeerden hierop met een breed assortiment steel-strategieën. Onderdeel van deze patronen was ook het confronteren van de winkeldieven door het personeel, waarbij het personeel rekening moest houden met de bewijslast en de reputatie van de zaak. In dit hoofdstuk zal ik laten zien hoe winkeldieven en winkelpersoneel hun methoden die zij toepasten bij het stelen en toezichthouden wederzijds op elkaar afstemden.

Winkeldiefstal en controle in Amsterdamse winkels

In kleine winkels was voor de winkelier het eventuele winkelpersoneel een relatief hoge mate van toezicht mogelijk. Het beperkte aantal bezoekers en het relatief kleine oppervlakte zorgden voor een overzichtelijke situatie. Daarnaast werden goederen er in mindere mate open uitgestald. Voor deze winkels, die maar een fractie van de omzet van de warenhuizen draaiden, loonde het niet om mensen in dienst te nemen die volledig gericht waren op toezicht en controle. In tegenstelling tot de warenhuizen wogen de diefstallen die controleurs konden voorkomen bij lange na niet op tegen de extra loonkosten. In plaats daarvan waren de winkelier en het eventuele winkelpersoneel verantwoordelijk voor het toezicht op het publiek. Zo werd de 24-jarige Grietje Hofman door een winkelchef aangehouden nadat een verkoopster had bemerkt dat haar mantel er gevuld uit zag.⁵⁴

⁵⁴ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 31, rolnummer 1197 (1930).

Deze omstandigheden maakten eenvoudigere vormen van winkeldiefstal riskant. Als een bezoeker simpelweg een uitgestald artikel in haar kleding wegstopte, was de kans groot dat ze door de winkelier werd betrapt. Winkeldieven pasten daarom over het algemeen een bepaalde mate van deceptie toe wanneer ze goederen uit dit soort winkels stalen. Bij juweliers of goudsmidswinkels moesten winkeldieven bijvoorbeeld eerst met een smoes de winkelier zover krijgen dat die de sieraden van achter het slot binnen hun bereik brachten. Vaak vroegen ze of ze een aantal stukken van dichterbij mochten zien. Als er eenmaal een aantal items op de toonbank lag, wachtten ze tot de verkoper zich dan omdraaide en schoven ze een of meer sieraden in hun tas of kleding. Voor ze de winkel verlieten kochten ze meestal nog een artikel van een kleinere waarde om geen argwaan te wekken. In andere gevallen gaven ze een smoes waarom ze onverrichter zake weggingen, bijvoorbeeld dat ze geen keuze konden maken of een sieraad eerst wilden laten graveren en er later voor terug zouden komen.⁵⁵

In andere gevallen werkten winkeldieven samen om het winkelpersoneel te slim af te zijn. De een schermde dan met haar lichaam de ander af, waardoor het zicht van de winkelbedienden en eventuele controleurs werd geblokkeerd en de ander de spullen weg kon pakken. Zo luidde een artikel in het *Algemeen Handelsblad* over een rechtszaak tegen twee vrouwen die zich aan "een lange reeks van winkeldiefstallen" schuldig hadden gemaakt: "Ook bemerkte zij in denzelfden winkel twee damesjassen, die haar wel aanstonden. „Wat een mooie jassen!" zei de tweede verdachte, terwijl zij er vóór ging staan. En toen maakte de eerste verdachte van de gelegenheid gebruik om beide jassen weg te kapen en in een tasch te stoppen!"⁵⁶

Uit de strafzaken blijkt dat winkelpersoneel was getraind om bezoekers die qua uiterlijk niet pasten binnen de normale clientèle in de gaten te houden. Zo verklaarde een winkeljuffrouw in een strafzaak tegen de 22-jarige Jeanette Provost dat de verdachte en de oudere vrouw die bij haar was armoedig gekleed waren.⁵⁷ Waarschijnlijk was deze kleding in dit geval voor de winkeljuffrouw een eerste aanleiding voor verdenking van winkeldiefstal. De armoedig ogende vrouwen vielen op in dit type winkel, waar normaal gezien alleen middenklasse vrouwen iets te zoeken hadden.

Amsterdamse winkeliers hadden goede instincten ontwikkeld voor het signaleren van patronen van winkeldiefstal. De winkeljuffrouw die bij de zaak tegen mevrouw Provost al enige verdenking had door

⁵⁵ Bijv. Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 27, rolnummer 1210 (1929); 'Winkeldiefstal', *Het volk: dagblad voor de arbeiderspartij* (11 mei 1925); 'Winkeldiefstal en heling', *De Amstelbode* (23 februari 1924).

⁵⁶ 'Brutale winkeldieven', *Algemeen Handelsblad* (18 september 1926).

⁵⁷ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 27, rolnummer 1210 (1929).

de armoedige kleding van de twee vrouwen, sprak deze verdenking tegen hen uit toen de twee na een kleine aankoop van maar f 11,50 de sieradenwinkel wilden verlaten en waarschuwde de politie.⁵⁸ Vaak controleerde winkelpersoneel bij verdenking van een bezoeker meteen de etalages en uitstallingen waar die langs was geweest op ontbrekende artikelen. Deze winkeliers hadden een goed oog op hun voorraad, waardoor ze in korte tijd konden vaststellen of er iets weg was.⁵⁹ In een geval bedacht een winkelier, die een vaste klant verdacht van regelmatige diefstallen van zilveren guldens uit de toonbanklade, een heuse list om de dader te pakken. Hij legde drie zilveren guldens die hij vooraf had gemerkt in de toonbanklade. Nadat de verdachte vervolgens weer in de winkel was geweest waren deze zoals de andere guldens vermist. Vervolgens werden bij een fouillering door de politie de gemerkte guldens bij de verdachte aangetroffen.⁶⁰

In sommige gevallen werkten verschillende winkels samen in het bestrijden van winkeldiefstal. Hoe deze samenwerking verliep is terug te zien in een artikel in *De Amstelbode* over een diefstal bij een juwelierszaak. Een Duitse dame kwam binnen en vroeg om een aantal ringen te mogen zien. Ze koos uiteindelijk een ring van 325 gulden, maar verzocht die eerst te laten graveren en later op te halen, waarbij ze alvast 20 gulden vooruitbetaalde. De winkelchef had argwaan gekregen door het langdurig treuzelen van de vrouw en controleerde de voorraad, waarbij hij ontdekte dat een ring van 500 gulden ontbrak. Hij belde meteen een andere juwelierszaak op en vroeg of ze daar voor de dievegge op wilden letten. Toen er bij de andere zaak een Duitse dame kwam om een ring te verkopen, werd de politie erbij gehaald die de vrouw vervolgens aanhielden.⁶¹

Winkeldiefstal en controle in Amsterdamse warenhuizen

In warenhuizen en grootwinkelbedrijven waren de omstandigheden gunstiger voor eenvoudigere vormen van winkeldiefstal. Om te beginnen gaven de grote drukte en enorme schaal waarop een magazijn als de Bijenkorf opereerde winkeldieven een groot voordeel. Bij een telling van het aantal bezoekers door de Bijenkorf zelf werden er op een zonnige dag in februari 1932 ruim 26.000 bezoekers geteld, met op de

⁵⁸ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 27, rolnummer 1210 (1929).

⁵⁹ Bijv. 'Winkeldiefstal en heling', *De Amstelbode* (23 februari 1924).

⁶⁰ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 27, rolnummer 1133 (1929).

⁶¹ 'Winkeldiefstal en heling', *De Amstelbode* (23 februari 1924).

drukste momenten van de dag meer dan 3000 bezoekers per uur.⁶² Een plattegrond uit 1935 laat zien dat er in het magazijn 5 etages voor verkoop bestemd waren.⁶³ Deze aspecten maakten het voor het winkelpersoneel lastig om het overzicht te bewaren en het winkelpubliek in de gaten te houden. In haar boek legde Abelson een verband tussen winkeldiefstal in populaire warenhuizen en psychologische en fysieke effecten van de massa. Ze stelde dat potentiële winkeldieven in de grote drukte van warenhuizen beschikten over "a public sort of privacy". Ze konden opgaan in de menigte en zo de zaak in- en uitlopen zonder op te vallen.⁶⁴

Hoewel de meeste artikelen in de Bijenkorf tot de introductie van de koopeilanden in 1954 volgens Jan Hein Furnée bewaard werden in kasten, lades en toonbanken en alleen bij verzoek getoond werden, wordt in de bronnen regelmatig genoemd dat specifiek in warenhuizen de artikelen 'open en bloot' werden uitgestald.⁶⁵ De praktijk van winkeldiefstal in de warenhuizen en grootwinkelbedrijven die uit de bronnen naar voren komt lijkt dit sentiment te ondersteunen. Een krantenartikel over een vrouw beschuldigd van winkeldiefstal in de V&D beschrijft bijvoorbeeld hoe ze een japon zelf van het rek had gepakt. In veel processen-verbaal verklaren getuigen of verdachten zelf dat de artikelen uit etalages waren weggenomen.⁶⁶ De toegang tot de winkelartikelen voor bezoekers aan warenhuizen als de Bijenkorf lijkt in bepaalde aspecten dus toch groter dan in kleinere winkels, wat de bezoekers meer kansen gaf om stiekem iets weg te nemen.

Deze omstandigheden zorgden ervoor dat het wegnemen van winkelartikelen uit warenhuizen als de Bijenkorf relatief laagdrempelig was. In veel gevallen was het zo simpel als iets wegstoppen en vervolgens naar buiten gaan zonder af te rekenen. De 42-jarige Stijntje Zeller bekende op die manier verschillende goederen uit de Bijenkorf te hebben gestolen. Ze stopte artikelen uit verschillende afdelingen in haar aktetas en verliet zonder te betalen het gebouw.⁶⁷ Naast de eenvoudigere methoden die winkeldieven toepasten, waren winkeldiefstallen in warenhuizen ook impulsiever van aard dan in kleinere winkels. Een vrouw kon binnenlopen met alleen de bedoeling wat inkopen te doen en plotseling een kans zien om iets

⁶² Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Koninklijke Bijenkorf Beheer N.V. en rechtsvoorgangers (929), inv.nr. 1.14.4, Staten van aantallen bezoekers in filiaal Amsterdam per uur op 6 en 10 februari per ingang (1932).

⁶³ Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Koninklijke Bijenkorf Beheer N.V. en rechtsvoorgangers (929), inv.nr. 1.11.2.4, Tekeningen van de ruimteverdeling in het pand aan het Damrak (1935).

⁶⁴ Abelson, *When Ladies Go A-Thieving*, 128-129.

⁶⁵ Bijv. 'Brutale winkeldieven', *Algemeen Handelsblad* (18 september 1926).

⁶⁶ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 27, rolnummer 1172 (1929); Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 27, rolnummer 1208 (1929); Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 31, rolnummer 1039 (1930).

⁶⁷ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 27, rolnummer 1208 (1929).

weg te nemen. In hun verklaringen geven betrapte winkeldieven vaak aan niet precies te weten waarom ze het feit pleegden of noemen een plotselinge drang om te stelen. Zo verklaarde mevrouw Zeller: “Ik was de Bijenkorf binnengegaan om een hoed, die ik daar had gekocht, te ruilen, en toen ik een vrouw van een étalage ongemerkt een paar schoenen zag wegnemen en bij zich steken, bezweek ik voor de verleiding.”⁶⁸

Om het toezicht in deze omstandigheden te versterken werden door de warenhuizen veelvuldig gebruik gemaakt van controleurs. Dit waren personeelsleden die uitsluitend gericht waren op toezicht en controle op de verkoopvloer. Hun werkzaamheden bestonden onder andere uit het toezichthouden op het winkelpubliek, het verzamelen van bewijs en het aanhouden van winkeldieven. Abelson onderscheidde in haar boek over winkeldiefstal in New York drie soorten controleurs die actief waren in de warenhuizen: interne werknemers die de taak van controle hadden; controleurs ingehuurd via een extern bureau; en ‘special’ controleurs, vaak een politieagent die in privaat verband werd ingehuurd door de winkel.⁶⁹ Het lijkt erop dat in Amsterdam alleen controleurs van de eerste categorie structureel voorkwamen, maar mogelijk werden andere vormen in bepaalde periodes en contexten hier en daar ook gebruikt. Doordat de Bijenkorf in de strafzaken en de krantenartikelen verreweg het vaakst langskomt, is het beeld wat er uit de bronnen over de controle daar naar voren komt meest compleet. Een controleur die als getuige te woord kwam in een rechtszitting op 8 april 1929 verklaarde dat hij met twee andere collega’s verantwoordelijk was voor het toezicht op het publiek in de Bijenkorf.⁷⁰

Dat wil niet zeggen dat zij de enige personeelsleden waren die werden geacht waakzaam te zijn voor winkeldiefstal. Als de getuigenis van de voorgenoemde controleur enige indicatie is, waren er maar een handje vol controleurs die tegelijkertijd dienst draaiden. Met oog op de schaal van het magazijn en de enorme bezoekersaantallen zou het in de praktijk onmogelijk zijn geweest om zonder hulp een redelijke mate van controle te bewerkstelligen. Van het winkelpersoneel werd dan ook verwacht dat zij de controleurs hierin ondersteunden. Zo stond er in de personeelsinstructies expliciet dat personeelsleden die aangifte deden van een diefstal daarvoor een vastgestelde premie ontvingen.⁷¹ Meestal waren het de winkelbedienden die verdachte bezoekers het eerst in de gaten kregen. Zij meldten

⁶⁸ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 27, rolnummer 1208 (1929). Zie bijv. ook: Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 27, rolnummer 668 (1929).

⁶⁹ Abelson, *When Ladies Go A-Thieving*, 129-130.

⁷⁰ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 27, rolnummer 668 (1929).

⁷¹ Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Koninklijke Bijenkorf Beheer N.V. en rechtsvoorgangers (929), inv.nr. 1.12.7, Regels van het huis en personeelsinstructies in filiaal Amsterdam (1917), 6.

deze vervolgens bij een van de controleurs. De controleur kon het doelwit dan langere tijd in de gaten houden terwijl die zich door de verschillende afdelingen bewoog.

De getuigenissen in een strafzaak tegen de 52-jarige Anna Catharina van Leent geven een goed voorbeeld van deze communicatie. Als eerste te woord was een verkoopster in dienst van de Bijenkorf. Ze had gezien hoe de verdachte uit haar tas prentenboekjes haalde en aan haar kinderen liet zien. Ook zag ze dat een van de kinderen van de verdachte een teddybeer onder zijn arm had. De verkoopster had de verdachte enige tijd gevolgd en deelde vervolgens haar bevindingen met de getuige Grifhorst, een portier bij een van de ingangen. De verkoopster verzocht hem de vrouw en kinderen in de gaten te houden. De portier waarschuwde vervolgens de getuige van Doorn, de controleur die de verdachte uiteindelijk op straat aanhield.⁷²

De controleurs waren voor het uitvoeren van hun taak dus voor een groot deel afhankelijk van het overige winkelpersoneel. Tegelijkertijd moesten controleurs op datzelfde personeel echter ook toezicht houden. Zo mochten personeelsleden van de Bijenkorf het gebouw alleen binnenkomen en verlaten via de daarvoor aangewezen ingang waar een controleur gestationeerd was. Bij het binnenkomen moesten dan eventuele meegebrachte pakjes aan de controleur afgegeven worden, die aan het einde van de dag dan weer konden worden opgehaald. Ook keek de controleur erop toe dat er niks uit het warenhuis naar buiten werd genomen.⁷³ De Bijenkorf hield hier strikt aan vast. Personeelsleden die niet via de bestemde uitgang het gebouw binnenkwamen of verlieten werden ontslagen.⁷⁴ Verder kon de directie het personeel laten fouilleren door een controleur.⁷⁵

Hoewel de Bijenkorf verreweg het vaakst voorkwam bij winkeldiefstallen, komt er in de bestudeerde bronnen opvallend genoeg geen enkel geval voor van diefstal door een interne medewerker van het bedrijf. Dit is met name opvallend omdat ontvreemding door personeel bij andere warenhuizen en vooral bij winkels wel een significante kostenpost vormde.⁷⁶ Het is goed denkbaar dat de maatregelen niet effectief waren in het opsporen van diefstal door personeel. Veel waarschijnlijker is echter dat de

⁷² Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 113, rolnummer 1068 (1929).

⁷³ Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Koninklijke Bijenkorf Beheer N.V. en rechtsvoorgangers (929), inv.nr. 1.12.7, Regels van het huis en personeelsinstructies in filiaal Amsterdam (1917), 1.

⁷⁴ Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Koninklijke Bijenkorf Beheer N.V. en rechtsvoorgangers (929), inv.nr. 1.12.7, Regels van het huis en personeelsinstructies in filiaal Amsterdam (1917), 10.

⁷⁵ Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Koninklijke Bijenkorf Beheer N.V. en rechtsvoorgangers (929), inv.nr. 1.12.7, Regels van het huis en personeelsinstructies in filiaal Amsterdam (1917), 6.

⁷⁶ Bijv. 'Diefstal van stoffen uit een winkel', *Het volk: dagblad voor de arbeiderspartij* (22 februari 1929); Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 33, rolnummer 10 (1921); Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 25, rolnummer 1676 (1926).

maatregelen juist een groot preventief of afschrikkend effect hadden. Als er wordt aangenomen dat de protocollen zoals beschreven werden uitgevoerd, lijkt diefstal door Bijenkorf-personeel vele malen lastiger te zijn geweest dan winkeldiefstal door klanten.

De confrontatie

Op het moment dat winkeliers of controleurs een vermeende winkeldief op het oog hadden, moest die nog worden aangehouden. Er kwam veel kijken bij het confronteren van een winkeldief. De bewijslast van de diefstal lag uiteraard bij de winkelier of het magazijn en een valse beschuldiging kon grote gevolgen hebben voor de reputatie van de zaak en de eigenaar. Winkeliers en controleurs moesten er daarom alles aan doen om niet alleen zeker te zijn in hun verdenking, maar ook zeker te zijn in hun vermogen om die verdenking wetmatig te bewijzen. Timing was van uitermate groot belang voor een succesvolle aanhouding. Het confronteren van een vermeende winkeldief op het verkeerde moment kon resulteren in rumoer in de winkel, onvoldoende bewijs voor een veroordeling of misschien nog wel het ergste: reputatieschade aan de firma.

Controleurs in de warenhuizen waren over het algemeen geduldig en wachtten doorgaans tot de verdachte de winkel verliet om die aan te spreken. Een goede gelegenheid was het moment dat de verdachte na het wegstoppen van artikelen zich in de richting van de uitgang bewoog, zonder daarbij in de richting van de kassa's te lopen.⁷⁷ Veel vaker nog wachtten ze tot de winkeldief zelfs al buiten op straat was zodat ze die op geruime afstand van het magazijn aan konden houden. Zo verklaarde de controleur die de 37-jarige Christina Jedeloo na haar bezoek aan de Bijenkorf aanhield: "Ik heb haar daarop gevolgd en even nadat zij „De Bijenkorf” had verlaten op straat aangehouden."⁷⁸

Er waren twee redenen waarom er zo lang werd gewacht met het confronteren van oneerlijke kopers. Ten eerste was het belangrijk om de confrontatie zoveel mogelijk buiten het oog het winkelpubliek te doen en om geen rumoer in de zaak te veroorzaken. Abelson liet zien dat personeel van de warenhuizen in New York geïnstrueerd werd om de arrestatie zo discreet mogelijk te doen. Vooral aanhoudingen van gerespecteerde middenklasse vrouwen konden groot ongemak veroorzaken bij de andere bezoekers en de zaak een slechte naam geven, zelfs als die aanhoudingen terecht bleken te zijn.⁷⁹ Dit was in Amsterdam

⁷⁷ Bijv. Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 25, rolnummer 1698 (1926).

⁷⁸ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 27, rolnummer 1232 (1929).

⁷⁹ Abelson, *When Ladies Go A-Thieving*, 140.

ook van belang. Zo verscheen in het *Algemeen Handelsblad* een zaak waarbij de confrontatie tussen de winkelier en twee vrouwen verdacht van winkeldiefstal uitliep in een heuse achtervolging. Het artikel luidde: “Natuurlijk had in de drukbevolkte buurt, die vooral ’s Zaterdagsavonds buitengewoon levendig is, door al dit spektakel een volksverzameling zich ontwikkeld. De menigte is nu eenmaal geneigd partij te trekken voor alle mogelijke belaagde onschuld, dūs ook voor de in het nauw gedreven vrouw, die zoo waar door een meneer-met-een-hoed-op van diefstal beschuldigd werd.”⁸⁰

Ten tweede was het voor winkeliers en de warenhuizen van groot belang dat er geen twijfel was over de intenties van een verdachte bezoeker voordat de stap naar een aanhouding kon worden gezet. Het vinden van weggestopte winkelartikelen alleen was niet altijd voldoende bewijs voor een veroordeling. Iemand kon dan altijd nog verklaren dat die gewoon van plan was de artikelen te gaan afrekenen. De intentie van de verdachte werd dan moeilijk te bewijzen, waardoor de onderneming risico liep op reputatieschade. Door de vermeende winkeldief pas bij de uitgang of op straat aan te houden, was het meteen duidelijk of de die winkelartikelen wederrechtelijk had toegeëigend. Dit is tevens ook de reden dat winkeliers en controleurs vaak de politie betrokken bij de afhandeling van de confrontatie. Winkeldieven werden dan vaak naar het politiebureau gebracht of ze werden weer de winkel in geleid naar een kantoor. De agent kon dan de verdachte fouilleren of de tas leeghalen, en trad vervolgens als getuige op in de rechtszaak.⁸¹

Het belang van het juiste moment uitkiezen wordt het beste duidelijk uit een geval waar dat juist niet goed was gedaan. In het *Algemeen Handelsblad* van 6 december 1929 werd een rechtszaak tegen een vrouw voor poging tot diefstal in de V&D beschreven. Ze had op de japonnenafdeling een japon van een rek gepakt en opgerold onder haar arm gestoken. Toen ze zich vervolgens niet naar de paskamers, maar naar een andere afdeling begaf, werd ze door een winkeljuffrouw aangesproken. De verdachte vroeg of ze de japon even mocht passen en na het passen wilde ze het artikel laten thuisbezorgen. Omdat het personeel haar niet vertrouwde moest ze hierbij een gedeelte vooruitbetalen.⁸²

In de rechtszaak die volgde, verwees het OM naar eerdere vergrijpen van de vrouw. Ze zou een bekend winkeldievegge zijn geweest en eerder dat jaar uit de gevangenis zijn ontslagen, waarna ze al snel terug in haar oude patronen viel. Daarnaast stelde het OM:

⁸⁰ ‘Brutale winkeldieveggen’, *Algemeen Handelsblad* (18 september 1926).

⁸¹ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 31, rolnummer 1039 (1930); Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 27, rolnummer 1208 (1929).

⁸² ‘Winkeldievegge’, *Algemeen Handelsblad* (6 december 1929).

"Wat het feit betreft, dat zij bij Vroom & Dreesman pleegde, niemand is zoo dwaas om te meenen, dat men hier met een reëele koopster te doen heeft. Dat verdachte heeft willen stelen, staat voor spreker vast. Een reëele koopster begint niet met een japon op te rollen en onder den arm te steken. En zoo iets doet vooral niet iemand, die wegens winkeldiefstal in de gevangenis heeft gezeten. Dat de diefstal niet voltooid werd, is alleen het gevolg hiervan, dat zij op heeterdaad betrapt werd."⁸³

Ondanks de reputatie van de beklaagde en haar enigszins verdacht gedrag, liep de zaak niet uit op een veroordeling. De rechtbank achtte het wettig en overtuigend bewijs niet geleverd. Ook in het geval dat bewezen kon worden dat de verdachte van plan was om te stelen, was er volgens de rechtbank nog steeds geen sprake van een strafbare poging omdat de verdachte nog niet daadwerkelijk had geprobeerd de japon mee naar buiten te nemen. In de verklaring van de verdediging is ook nog wat kritiek op het winkelpersoneel uit te maken: "Hoe betrouwbaar de getuigen objectief ook mogen zijn, niet vergeten mag worden dat er in den laatsten tijd onder winkelpersoneel het verschijnsel valt waar te nemen, dat direct aan diefstal wordt gedacht, als iemand ook maar even rondkijkt."⁸⁴ De baas zal dit zijn personeel waarschijnlijk minder kwalijk hebben genomen. Diefstallen die een soortgelijk patroon volgden kwamen immers vaak voor in de V&D, dus personeel dat ijverig was in het aanpakken van winkeldiefstal werd waarschijnlijk aangemoedigd. De échte fout van het personeel was vele malen erger, namelijk het vroegtijdig aanspreken van de verdachte waardoor er niet voldoende bewijs was en de firma imagoschade riskeerde.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ 'Winkeldievegge', *Algemeen Handelsblad* (6 december 1929).

Hoofdstuk 3: Interacties tussen winkeldieven en de rechtelijke macht

In het vorige hoofdstuk is duidelijk geworden dat winkeldiefstal en controle in Amsterdam in de jaren 1920 verschillende vormen kon aannemen. Winkeldieven gebruikten context-specifieke methoden om uit winkels en warenhuizen te stelen. Daar tegenover hadden winkeliers, winkelpersoneel en controleurs in groot- en kleinschalige ondernemingen elk hun eigen manier om winkeldieven op te sporen en te confronteren, waarbij de reputatie van de winkel minstens zo belangrijk was als het beschermen van de inventaris. Dit derde hoofdstuk zal dieper ingaan op het verloop van de rechtszaken tegen vrouwelijke winkeldieven. Er zal antwoord gegeven worden op de vraag welke factoren rechter meewogen in de beoordeling van de schuldigheid van vrouwelijke winkeldieven en hoe de verdachten en hun vertegenwoordiging enerzijds, en aanklagers anderzijds, hierop inspeelden om een gunstige uitspraak te bepleiten. Door middel van een kwalitatieve analyse van de processen-verbaal, vonnissen en krantenartikelen over rechtszaken zal duidelijk worden dat de situatie in Amsterdam in de jaren 1920 op dit vlak aanzienlijk verschilde van de bestudeerde 19e-eeuwse internationale contexten.

Winkeliers, die bang waren voor reputatieschade als gevolg van een valse beschuldiging, deden meestal alleen aangifte van winkeldiefstal als er een hoge kans was op een veroordeling. Aan het einde van het vorige hoofdstuk was te zien hoe de V&D kritiek kreeg door de mislukte confrontatie en de daaropvolgende vrijspraak van de verdachte. Winkeliers wilden dit koste wat het kost voorkomen en bij gevallen van winkeldiefstal die tot een rechtszaak kwamen was er daarom over het algemeen genoeg bewijs om tot een veroordeling te komen. De overgrote meerderheid van winkeldieven die werden vervolgd bekenden dan ook het hen ten laste gelegde feit en zaken die resulteerden in vrijspraak waren uitzonderingen. Winkeldieffen en hun eventuele vertegenwoordiging probeerden daarom met verschillende strategieën de rechter over te halen een lichtere straf op te leggen.

Persoonlijke omstandigheden en financiële situatie

Omdat vrijspraak in de meeste gevallen dus onrealistisch was, pleitte de winkeldieffen en hun eventuele vertegenwoordiging doorgaans voor een clemente straf. Voorwaardelijke gevangenisstraffen of boetes waren over het algemeen positieve uitkomsten voor de beklaagden vergeleken met de

gevangenisstraffen van enkele maanden tot zelfs meer dan een jaar.⁸⁵ Om dit te bewerkstelligen, probeerden de vrouwen die terechtstonden sympathie te winnen voor hun persoonlijke omstandigheden. Ze verwezen bijvoorbeeld naar hun moeilijke jeugd of het feit dat ze kinderen thuis hadden die ze moeilijk alleen achter kon laten.⁸⁶ Zo verklaarde de 49-jarige Helena Jacobs uit het vorige hoofdstuk dat zij vier kinderen thuis te verzorgen had. Zij wist er met slechts een boete van 20 gulden vanaf te komen.⁸⁷

De financiële situatie van de verdachte was vaak een doorslaggevende factor voor het succesvol toepassen van deze strategie. Vrouwelijke winkeldieven werden vaak gevraagd naar hun inkomen of dat van hun man.⁸⁸ Waar auteurs die onderzoek deden naar winkeldiefstal in 19^e-eeuwse contexten beschreven hoe men zich vooral verbaasde over de goede financiële situatie van middenklasse dames die zich schuldig maakten aan winkeldiefstal, vormde de hoogte van het gezinsinkomen in Amsterdam van 1920-1930 vaak duidelijk een punt van kritiek tegen de stelende dames.⁸⁹ In het geval dat het inkomen in de ogen van de rechtbank voldoende was om goed rond te komen, werd de diefstal hun extra verweten. In een zaak stond de 49-jarige Tjintje Punt terecht voor diefstal van enkele kleine artikelen uit de Bijenkorf. Haar verklaring bevatte een aantal aspecten die doorgaans als verzachtende omstandigheden werden gezien: haar echtgenoot was hartlijder en ze had drie kinderen thuis te verzorgen. Toch werd ze veroordeeld tot een gevangenisstraf van twee maanden. Wat was het verschil met soortgelijke zaken waar de winkeldieven minder zwaar werden gestraft? Ze had kortgeleden een erfenis van rond de 1000 gulden gekregen, verdiende 'goed haar brood' en had bij haar aanhouding ongeveer 35 gulden bij zich.⁹⁰

Opvallend is dat niet alleen de middenklasse winkeldieven werden afgerekend op hun financiële gesteldheid. Ook minder welgestelde vrouwen werden expliciet verweten dat het inkomen van hun echtgenoten voldoende was om geen reden te vormen voor het plegen van diefstal. Zo werd in een artikel in het *Algemeen Handelsblad* een dialoog uit een rechtszaak tussen de politierechter (Mr. Servatius), het O.M. (Mr. Van Lier) en twee verdachten beschreven:

⁸⁵ Bijv. Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 34, rolnummer 375 (1921). Veroordeeld tot 1 jaar; 'Winkeldievenge', *Algemeen Handelsblad* (6 december 1929) waar een gevangenis van anderhalf jaar werd geëist.

⁸⁶ Bijv. 'Op roof uit', *Algemeen Handelsblad* (9 februari 1921); 'Winkeldiefstal', *De Amstelbode* (6 oktober 1921).

⁸⁷ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 27, rolnummer 668 (1929).

⁸⁸ Bijv. Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 61, rolnummer 111 (1924); Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 27, rolnummer 1171 (1929).

⁸⁹ O'Brien, 'The Kleptomania Diagnosis', 65.

⁹⁰ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 61, rolnummer 62 (1924).

- Mr. Servatius, tot de eerste verdachte: Waarom hebt u de diefstallen gepleegd? Uw man verdiende toch genoeg?
- De eerste verdachte: Dat gaat wel.
- Mr. S.: Hoeveel?
- De eerste verd.: f 30.
- Mr. S.: En daar kreeg u f 27.50 van. Uw man maakte 't dus niet op.
- De eerste Verd.: Neen.
- Mr. S.: Hoe bent u tot de diefstallen gekomen? 't Is geen gekheid, samen bent u er als twee raven op uitgegaan om te krijgen wat u kon. Kunt u niet verklaren hoe u er toe gekomen is? U behoefde 't niet te doen als ik 't goed begrijp.
- Het O. M., mr. Van Lier: Vindt u 't erg wat u gedaan hebt?
- De eerste verd.: Ja.
- Mr. Van Lier: Ik krijg er niet den indruk van, dat u 't heel erg vindt.
- De eerste verd.: Ik heb er spijt van.
- Mr. S.: Ja, als de menschen hier komen, hebben ze altijd spijt. (Daarna tot de tweede verdachte:) Uw man had ook geregeld werk?⁹¹

Afgezien van de gepleegde diefstallen en het verloop van de rechtszaak is over de twee vrouwen weinig beschreven. De echtgenoot van de eerste vrouw verdiende 30 gulden per week en die van de tweede werkte bij de gemeentetram en verdiende 37 gulden per week.⁹² Deze salarissen lijken bovengemiddeld vergeleken met strafzaken tegen andere arbeidsklasse-dieven waarvan het gezinsinkomen genoemd werd. Marianne Meijer verdiende als dienstbode bijvoorbeeld 25 gulden per week en Leo Klok, een man die als winkelbediende geld van de zaak had ontvreemd, verdiende slechts 18 gulden in de week.⁹³ Deze inkomens van minder dan 50 gulden per week komen echter lang niet in de buurt van de groep met een jaarinkomen van 3000 tot 6500 gulden, die volgens klantenonderzoek van de Bijenkorf in 1937 verantwoordelijk was voor twee derde van de omzet.⁹⁴ Toch is de toon van de politierechter en het O.M.

⁹¹ 'Brutale winkeldieveggen', *Algemeen Handelsblad* (18 september 1926).

⁹² Ibidem.

⁹³ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 61, rolnummer 111 (1924); Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 61, rolnummer 81 (1924).

⁹⁴ Jan Hein Furnée, 'Charting and Shaping the Modern Consumer: The Rise of Customer Research in the Dutch Department Store De Bijenkorf, 1930-1960', *Low Countries Historical Review* 132:3 (2017) 44; Historische berekeningen van de consumentenprijsindex door het Centraal Bureau voor de Statistiek laten bovendien zien dat er in de periode tussen de rechtszaak tegen de twee vrouwen in 1926 en het klantenonderzoek in 1937 negatieve

in dit dialoog verwijtend over het gezinsinkomen van de twee verdachten. De vrouwen waren er volgens de politierechter 'als twee raven op uitgegaan' en de spijtbetuiging van de eerste verdachte werd in twijfel getrokken.

Kleptomanie en andere medische of psychische verklaringen

In de internationale literatuur is de rol van de kleptomanie-diagnose in het discours over middenklasse winkeldieven in 19e-eeuwse steden keer op keer benadrukt.⁹⁵ Volgens historici was kleptomanie een essentieel onderdeel in de verzoening van enerzijds het ideaal van de respectabele middenklasse vrouw, met anderzijds het feit dat deze vrouw dusdanig imperfect bleek dat zij zich schuldig kon maken aan winkeldiefstal. Interessant genoeg is van een dergelijk discours in mijn bronnencorpus over Amsterdam in de periode 1920-1930 echter vrijwel geen spoor te bekennen. 'Kleptomanie' komt als term zelfs geen enkele keer voor in de 52 strafzaken of de 155 krantenartikelen. Voor zover kranten in de jaren 1920 de term kleptomanie gebruikten, gingen deze artikelen vooral over andere Nederlandse of buitenlandse steden.⁹⁶ Dit maakt duidelijk dat dit in het brede discours over winkeldiefstal in Amsterdam een minimale rol speelde.

Hoewel Amsterdamse winkeldieven in strafzaken dus vrijwel nooit expliciet gebruik maakten van een kleptomanie-diagnose om voor vrijspraak te pleiten, zetten ze wel de bestaande ideeën over de invloed van lichamelijke, medische of psychische omstandigheden op de mentale weerbaarheid van vrouwen, zoals besproken in de status quaestionis, in om een staat van beperkte toerekeningsvatbaarheid aannemelijk te maken. In de meeste gevallen werden omstandigheden genoemd die specifiek betrekking hadden op het vrouwelijk lichaam. Veel vrouwen, zoals bijvoorbeeld de 23-jarige Theodora Butler, wezen erop dat ze het feit in staat van zwangerschap hadden gepleegd.⁹⁷

Het aanhalen van een staat van zwangerschap was een manier waarop ook vrouwen van de arbeidsklasse hun mentale weerbaarheid ter sprake konden stellen en een beroep konden doen op verzachtende omstandigheden. Medische en psychische verklaringen waren echter, overeenkomstig met

inflatie was, waardoor het verschil waarschijnlijk nog groter was. Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Consumentenprijzen; prijsindex', <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/71905ned> (geraadpleegd 3 juni 2022). <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/71905ned>

⁹⁵ O'Brien, 'The Kleptomania Diagnosis'; Abelson, *When Ladies Go A-Thieving*, 169-170, 174-175, 180-193; Whitlock, *Crime, Gender and Consumer Culture in Nineteenth-Century England*, 185-211.

⁹⁶ Zoekopdracht: 'kleptomanie', 'kleptomanie PROX diefstal' en 'kleptomanie PROX winkel' van 1920 tot 1930 in plaats van uitgave Amsterdam; artikel Rotterdam

⁹⁷ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 31, rolnummer 1039 (1930).

de secundaire literatuur, vooral gereserveerd voor vrouwen van de midden- en hoge klassen.⁹⁸ Een voorbeeld hiervan is de zaak tegen een 'Mevrouw R.W.', een vrouw 'van geboorte familie' die in verschillende Amsterdamse warenhuizen kleine artikelen had gestolen. Als getuige werd een arts gehoord die haar langere tijd had geobserveerd. Hij verklaarde dat hij bij haar waarnam: "een blijvende hypernerveuze toestand, verergerd door eveneens chronisch eczeem (...) in 't bijzonder een heftig genitaal lijden, en neiging tot diefstaligheid." Hij kwalificeerde dit als een 'uitgesproken psychisch defect'. Daar bovenop stelde hij dat aangezien zowel haar vader als haar oom krankzinnig waren gestorven, de vrouw erfelijk was belast. In verband met een mogelijke verergering van de klachten van de vrouw bij opsluiting, gaf de arts het dringende advies om een voorwaardelijke straf op te leggen.⁹⁹

Historici die het gebruik van dergelijke psychische defecten en diagnoses van kleptomanie in strafzaken tegen vrouwen hebben onderzocht, leggen veel agency bij verdachten. Er is echter goede aanleiding om te stellen dat dit in, ieder geval in Amsterdam, zeker niet altijd terecht was. In een zaak tegen de 49-jarige Maria van Beeren was het de Rechtbank die een onderzoek instelde naar 'den toestand haren verstandelijke vermogens'. De deskundige belast met het opstellen van het rapport verklaarde dat hij en zijn collega 'de gehele psychische constitutie van beklaagde zoodanig defect achten (...) dat het begane delict haar niet kan worden toegerekend, met het advies haar wederom in een krankzinnigengesticht te laten opnemen'.¹⁰⁰ Ondanks dat mevrouw van Beeren had verklaard niet opnieuw opgenomen te willen worden, werd het advies van de deskundigen opgevolgd en werd ze voor maximaal een jaar in het krankzinnigengesticht geplaatst.¹⁰¹

Een andere zaak waarbij de beklaagde zelf beslist niet inspeelde op een soortgelijke diagnose is die tegen een 37-jarige vrouw uit Naarden. De vrouw zelf verwees in haar verklaring niet naar een of andere fysieke of mentale oorzaak en lijkt ook aan de rechtbank geen aanleiding te hebben gegeven om te doen vermoeden dat die er was. Ze stelde simpelweg, zoals veel andere winkeldieven, dat ze niet wist hoe ze ertoe was gekomen om de diefstal te plegen. Haar echtgenoot verklaarde dat zij ongeveer een jaar geleden ziek was geweest en toen een miskraam had gehad. Hij geloofde dat 'haar zenuwen door die ziekte ernstig geschokt' waren en zei dat naar zijn mening zijn vrouw 'alleen gedreven geweest door de zucht om weg te nemen'. De vrouw werd uiteindelijk veroordeeld tot een voorwaardelijke

⁹⁸ Whitlock, *Crime, Gender and Consumer Culture in Nineteenth-Century England*, 208.

⁹⁹ 'Psychisch defect al dan niet', *De Telegraaf* (7 januari 1920).

¹⁰⁰ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 34, rolnummer 414 (1921).

¹⁰¹ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 34, rolnummer 414 (1921); Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 14, rolnummer 414 (1921).

gevangenisstraf.¹⁰² Het is misschien mogelijk dat de gevolgen van een ernstige ziekte en een miskraam op enige manier invloed hebben gehad op het handelen van de vrouw. Toch is het interessant dat niet de verdachte zelf, maar haar man dit als factor opperde. Ook voor middenklasse mannen was het belang van een alternatieve verklaring voor het gedrag van hun stelende echtgenotes groot. Naast het feit dat zij vrijwel zeker hun vrouw niet de gevangenis in wilden zien gaan, stelde Whitlock terecht dat het, met oog op de reputatie van het gezin, voor een gerespecteerde man niet mogelijk was om te erkennen dat hun vrouw zonder goede reden iets had gestolen.¹⁰³

Het verwijzen naar meer algemene psychische kwalen zonder concrete diagnose lijkt op de situatie die Whitlock beschrijft over de periode voordat de kleptomanie-diagnose wijdverspreid was en dus nog niet beschikbaar was als verdedigingsstrategie.¹⁰⁴ Artsen maakten vage verwijzingen naar manische toestanden van hun cliënten om een alternatieve verklaring te bieden voor het ondeugdelijk handelen van een respectabele vrouw. Abelson wees op het feit dat dit soort verklaringen berustten op het stereotype van de zwakkere mentale weerbaarheid van vrouwen en tegelijkertijd bijdroegen aan diezelfde stereotypen.¹⁰⁵

Hoe valt de afwezigheid van de kleptomanie-diagnose te verklaren? Een mogelijkheid is dat er in Amsterdam een meer algemene kritische houding ten opzichte van de kleptomanie-diagnose als verdedigingsstrategie bestond. Onderzoek heeft uitgewezen dat, hoewel er krantenartikelen verschenen over buitenlandse gevallen van winkeldiefstal waarbij kleptomanie werd genoemd, een kleptomanie-discours in Amsterdam aan het einde van de 19e eeuw ook al grotendeels afwezig was.¹⁰⁶ Het beeld uit de bronnen laat zien dat het in Amsterdam in de jaren 1920 een meer geaccepteerd idee was dat de moderne consumptiecultuur nou eenmaal verleiding met zich mee bracht en dat vrouwen uit alle lagen van de samenleving hier gevoelig voor konden zijn. Waar Abelson liet zien dat aan het einde van de 19^e eeuw de kleptomanie-diagnose een manier was waarop de maatschappij kritiek op de moderne consumptiecultuur kon vermijden, toonden Amsterdamse rechters enkele decennia later een bepaalde mate van begrip voor de verleidelijke omstandigheden in warenhuizen en grootwinkelbedrijven.¹⁰⁷ Zo legde de rechter bij de eerdergenoemde zaken tegen Helena Jacobs en Stijntje Zeller, die respectievelijk verklaarden voor de verleiding te zijn bezweken en 'plotseling de begeerte' te hebben gekregen om te

¹⁰² Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 27, rolnummer 1232 (1929).

¹⁰³ Whitlock, *Crime, Gender and Consumer Culture in Nineteenth-Century England*, 152.

¹⁰⁴ Ibidem, 149, 199-200, 205.

¹⁰⁵ Abelson, *When Ladies Go A-Thieving*, 169-170.

¹⁰⁶ Furnée, 'Winkelen als bevrijding?' 116-119.

¹⁰⁷ Abelson, *When Ladies Go A-Thieving*, 11-12.

stelen, in beide gevallen een boete op.¹⁰⁸ Rechters gaven dergelijke winkeldievetten, mits zij geen eerdere veroordelingen hadden, vaak het voordeel van de twijfel en legde een voorwaardelijke gevangenisstraf of een boete op. Zoals in het geval van de 40-jarige Elisabeth Letschert, uitten zij bij de uitspraak in sommige gevallen het vertrouwen dat deze vrouwen hun lesje hadden geleerd:

Overwegende wat de op te leggen straf betreft, dat de verdachte eenerzijds een ernstig misdrijf heeft gepleegd, doch dat de Rechtbank anderzijds in aanmerking neemt, dat verdachte nog nimmer is veroordeeld en dat in verband met verband met hare gezondheidstoestand een onvoorwaardelijke gevangenisstraf ongewenscht is, weshalve zij in het vertrouwen, dat de verdachte zich voortaan van het plegen van strafbare feiten zal onthouden, na te melden voorwaardelijke straf oplegt;”¹⁰⁹

Als vrouwelijke winkeldieven de rechtbank wisten te overtuigen dat 1: zij daadwerkelijk in een moment van zwakte voor de verleiding waren gevallen en 2: het een eenmalige gebeurtenis was die zij niet zouden herhalen, was er voor een relatief soepele straf geen verdere verklaring of beperkte toerekeningsvatbaarheid nodig. De mogelijkheid voor een vrouwelijke winkeldief om via deze weg een gunstige uitspraak te krijgen, was dus afhankelijk van in hoeverre de diefstal impulsief van aard leek.

Vrouwen die opportunistisch en systematisch te werk waren gegaan om winkeliers te misleiden en bestellen, konden op weinig sympathie rekenen in de rechtbank en de pers. Officieren van justitie probeerden op hun beurt daarom gaten te prikken in het verhaal van winkeldievetten over de impulsiviteit waarmee het feit zou zijn gepleegd. Hiermee probeerden ze de verdachten neer te zetten als doordachte, respectloze dieven die bewust misbruik maakten van winkeliers en warenhuizen. Dit was het geval in een zaak beschreven in het *Algemeen Handelsblad*.¹¹⁰ De 28-jarige Minna Brandt was in alle opzichten het soort dief waar hard tegen opgetreden werd. Om te beginnen zou zij meerdere diefstallen in verschillende winkels hebben gepleegd, wat betekent dat zij niet ineens in een moment van zwakte voor de verleiding kon zijn bezwiken.¹¹¹ Bovendien waren dit diefstallen uit kleine winkels waar de vrouw de winkelier had misleid om de artikelen te ontvreemden. Haar diefstal uit een juwelierswinkel was een

¹⁰⁸ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 27, rolnummer 1208 (1929); Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 27, rolnummer 668 (1929).

¹⁰⁹ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 99, rolnummer 2123 (1927).

¹¹⁰ ‘Ongewenschte vreemdelingen’, *Algemeen Handelsblad* (22 februari 1924).

¹¹¹ Ibidem.

klassiek geval. Ze vroeg of ze een aantal ringen mocht zien, koos er een uit en zei die te willen laten graveren en er later voor terug te komen. Toen ze weg was bleek een ring van 500 gulden te ontbreken.¹¹² Deze methode maakte duidelijk dat zij systematisch en met voorbedachten rade had gestolen. Dit alles maakte dat het O.M. haar als een 'geslepen winkeldievegge' schetste. Het O.M. argumenteerde dat een voorbeeld moest worden gesteld en eiste een gevangenisstraf van twee jaar en zes maanden.¹¹³ Uit een later artikel blijkt dat de vrouw uiteindelijk tot een gevangenisstraf van anderhalf jaar was veroordeeld.¹¹⁴

Officieren van justitie en rechters maakten dit onderscheid tussen vrouwen die slachtoffers van omstandigheden waren geworden en 'echte winkeldievggen' vaak expliciet. Een voorbeeld hiervan is een strafzaak tegen twee vrouwen beschuldigd van winkeldiefstallen uit meerdere kleine winkels, gepleegd over een langere periode 'van omstreeks Paschen af tot Zaterdagavond 22 Mei'. Het O.M. stelde:

Men heeft hier niet te doen met diefstallen in groote warenhuizen, waarin de goederen open en bloot, zonder eenige beschutting worden uitgestald, zoodat de menschen, die 't niet noodig hebben, voor de verleiding bezwijken, maar het zijn hier diefstallen in doodgewone winkels, waarin de verdachten zijn binnengekomen met het vooropgezette doel om te stelen.¹¹⁵

Tegen beide verdachten werd één maand gevangenisstraf geëist. De rechter sloot zich aan bij de conclusies van het O.M. en veroordeelde beide vrouwen tot een één maand gevangenisstraf. Het artikel beschrijft de uitspraak als volgt:

Mr. S. verklaarde dit bij winkeldiefstallen niet zeer gaarne te doen, omdat door de groote massa goederen, die uitgestald zijn, vaak menschen verleid worden om diefstal te plegen. Hier echter is hetgeval veel erger. Hier heeft men te doen met twee vrouwen, die men echte winkeldievggen kan noemen en die winkel in, winkel uitgaan om te stelen en dan de opbrengst samen te deelen. Zeer goed zegt mr. S te beseffen, dat gevangenisstraf voor de verdachten een zeer zware straf is, maar het rapport van het Genootschap vindt hij niet overtuigend. Er staat in, dat de vrouwen voor de verleiding bezweken zijn, doordat de winkeliers de goederen onder het bereik van het publiek

¹¹² 'Winkeldiefstal en heling', *De Amstelbode* (23 februari 1924).

¹¹³ 'Ongewenschte vreemdelingen', *Algemeen Handelsblad* (22 februari 1924).

¹¹⁴ 'Winkeldiefstal', *Het volk: dagblad voor de arbeiderspartij* (6 maart 1924).

¹¹⁵ 'Brutale winkeldievggen', *Algemeen Handelsblad* (18 september 1926).

brengen, doch kan men niet eischen, dat de winkeliers al hun goederen achter slot en grendel zetten. Dat is een eisch die praktisch al te dwaas is. De schuld in deze op de winkeliers te schuiven, is belachelijk.¹¹⁶

De rechter bestempelde de vrouwen expliciet als ‘echte winkeldieveggen’ en benadrukte wederom het verschil tussen vrouwen die impulsief een keer iets uit een warenhuis meenemen en vrouwen die met systematisch zelfstandige winkels bestelen. Uit de uitspraak van de rechter blijkt dat diefstallen uit winkels waar de goederen niet tot op dezelfde hoogte werden uitgestald als in de grote warenhuizen per definitie al niet als impulsief konden worden beschouwd.

De verontwaardigde toon van het krantenartikel over de zaak reflecteert deze toon. Waar bijvoorbeeld veel artikelen over winkeldiefstallen uit warenhuizen meer neutrale titels hebben, zoals *Diefstal in „De Bijenkorf”* of *Vrouwen verdacht van winkeldiefstal*, bevat de titel *Brutale winkeldieveggen* meteen al een waardeoordeel.¹¹⁷ Vanaf het begin maakt de krant duidelijk dat er geen twijfel over de intenties van de dames was: “Ook in den avond van Zaterdag 22 Mei waren zij samen de stad ingegaan, ieder met een flinke boodschappentas bij zich, quasi om boodschappen te doen, in werkelijkheid om diefstal te plegen.”¹¹⁸ Het gebruik van uitroeptekens bij de beschrijvingen van de diefstallen versterkt de verontwaardigde toon over hoe gewetenloos en zorgeloos de vrouwen de arme winkeliers bestelen:

Het eerste begunstigten zij een broodbakker met haar klandizie. Vier krentenbrooden namen zij bij hem weg en verborgen zij in een der tasschen!¹¹⁹

Het kwam er nu nog maar op aan om den winkel te verlaten zonder argwaan te wekken. Koopen moesten ze voor haar fatsoen wel iets! Welnu, om zich een houding te geven, kochten zij een stukje elastiek ter waarde van.... 2½ cent! Hierna vertrokken zij met den buit.¹²⁰

Zoals uit dit voorbeeld blijkt, pasten vrouwen die met zijn tweeën winkeldiefstal hadden gepleegd vaak makkelijk binnen het archetype van een ‘echte’ winkeldief. Door de benodigde coördinatie en het feit dat

¹¹⁶ ‘Brutale winkeldieveggen’, *Algemeen Handelsblad* (18 september 1926).

¹¹⁷ ‘Diefstal in „De Bijenkorf”’, *De Amstelbode* (10 april 1920); ‘Vrouwen verdacht van winkeldiefstal’, *De Telegraaf* (14 november 1929).

¹¹⁸ ‘Brutale winkeldieveggen’, *Algemeen Handelsblad* (18 september 1926).

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ ‘Brutale winkeldieveggen’, *Algemeen Handelsblad* (18 september 1926).

vrouwen die samen stalen vaak meerdere winkels afgingen, kon het O.M. voorbedachten rade vrij gemakkelijk bewijzen. Om toch een gunstigere uitspraak te krijgen, probeerden de verdachten en de bij de andere beklaagde te leggen. Dit was het geval in een zaak tegen twee vrouwen beschuldigd van meerdere diefstallen uit de Bijenkorf en het magazijn van de firma Brenninkmeijer in juni en juli 1921. Het O.M. verklaarde van mening te zijn 'dat er hier sprake is van systematisch gepleegde diefstallen' en eiste tegen beide beklaagden zes maanden gevangenisstraf. De verdediger van de eerste verdachte stelde dat de vrouw in handen gevallen van de medebeklaagde, die haar had overgehaald tot de winkeldiefstallen.¹²¹ Het had niet mogen baten, beide vrouwen werden conform de eis veroordeeld tot zes maanden.¹²² In een andere strafzaak waar deze bewering door getuigen werd ondersteund, resulteerde dit wel in een lagere straf voor een van de beklaagden. Twee getuigen verklaarden de indruk te hebben dat de oudere van de twee de leiding had. Deze werd veroordeeld tot drie maanden gevangenisstraf terwijl de ander maar één maand kreeg.¹²³

Overeenkomstig met de conclusies van Abelson probeerden Amsterdamse winkeldieven de schuld buiten zichzelf te leggen.¹²⁴ Ze verklaarden bijvoorbeeld niet te weten wat hen overkwam. Ook lichamelijke, medische en psychische verklaringen werden in sommige gevallen ingezet. De kleptomanie-diagnose speelde in Amsterdam in de jaren 1920 echter een geringe rol in het discours over winkeldiefstal. In plaats daarvan lijkt er, meer dan in de laat 19e-eeuwse buitenlandse contexten, een meer algemeen geaccepteerd idee geweest te zijn dat de moderne warenhuizen en grootwinkelbedrijven nou eenmaal verleidelijke omstandigheden met zich mee brachten waar vrouwen uit alle lagen van de samenleving gevoelig voor konden zijn. Hierdoor waren alternatieve verklaringen voor het gedrag van stelende vrouwen, zoals kleptomanie, minder noodzakelijk. Vrouwen die aannemelijk konden maken dat hun diefstallen meer impulsief van aard waren dan systematisch gepleegd, konden zonder een verklaring van beperkte toerekeningsvatbaarheid toch een gevangenisstraf ontlopen. Een veel grotere rol speelde het onderscheid tussen vrouwen die het slachtoffer waren geworden van verleidelijke omstandigheden en 'echte winkeldieven'.

¹²¹ 'Winkeldiefstal', *De Amstelbode* (6 oktober 1921).

¹²² 'Winkeldiefstal', *De Standaard* (20 oktober 1921).

¹²³ Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 31, rolnummer 1039 (1930); Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 31, rolnummer 1040 (1930).

¹²⁴ Abelson, *When Ladies Go A-Thieving*, 167-172.

Conclusie

In dit paper zijn Amsterdamse winkeldieven en hun interacties met winkelpersoneel en de rechtelijke macht onderzocht. De kwantitatieve patronen van winkeldiefstal in Amsterdam in de jaren 1920 komen deels overeen met de secundaire literatuur over winkeldiefstal aan het einde van de 19e eeuw in New York en Engeland, bijvoorbeeld op het punt dat verreweg de meeste diefstallen door vrouwen werden gepleegd. In tegenstelling tot de werken van Elaine Abelson en Tammy Whitlock, die vooral aandacht schonken aan middeklasse winkeldieven en het discours wat zich daaromheen vormde, wordt uit mijn onderzoek duidelijk dat zowel arbeidersklasse als middenklasse vrouwen in de jaren '20 een aanzienlijk deel uitmaken van de Amsterdamse winkeldieven. De kwantitatieve uiteenzetting van de soorten producten die door mannen en vrouwen werden gestolen ondersteunt de kwalitatieve bevindingen uit de secundaire literatuur dat vrouwen vooral artikelen voor eigen gebruik stalen. Vrouwen stalen overwegend artikelen uit de categorieën 'kleding' en 'stoffen en garnituren'. Mannen stalen juist grootschaliger en uit winstoogmerk.

Uit mijn analyse van interacties tussen winkeldieven en winkelpersoneel werd duidelijk dat er aan beide kanten veel ervaringskennis was. Winkeldieven pasten uiteenlopende methoden toe om het personeel te slim af te zijn en het winkelpersoneel had goede instincten ontwikkeld om verdachte bezoekers tijdig op te sporen. Deze patronen verschilden sterk per context. In de kleine, zelfstandige winkels was het overzicht groot genoeg dat het reguliere winkelpersoneel zelf voor het toezicht zorgde. Het was hier moeilijker om zomaar een artikel weg te stoppen en mee te nemen. Winkeldieven pasten daarom een mate van deceptie toe om goederen te kunnen onttrekken. De warenhuizen waren grootschaliger en namen daarom controleurs in dienst. Door de enorme drukte en het beperkte personeel konden winkeldieven zich gemakkelijker ongemerkt verplaatsen, waarmee winkeldiefstal in de warenhuizen laagdrempeliger was dan in kleinere winkels. Dit is terug te zien in het feit dat de methoden die winkeldieven hier toepasten eenvoudiger waren. Het hoogtepunt van de interactie tussen personeel en winkeldieven was de confrontatie. Deze moest goed verlopen, anders liepen de winkels het risico dat de diefstal niet voldoende bewezen kon worden voor een veroordeling en de zaak reputatieschade opliep. Controleurs en winkelpersoneel wachtten daarom over het algemeen tot de verdachte bij de uitgang of buiten de winkel was om de aanhouding in te zetten.

In de rechtbanken probeerden vrouwelijke verdachten op allerlei manieren een clemente straf te krijgen. Omdat vrijspraak in de meeste gevallen onrealistisch was, pleitten vrouwen en hun vertegenwoordiging doorgaans voor een boete of voorwaardelijke straf. Ze noemden bijvoorbeeld

allerlei persoonlijke omstandigheden die de ernst van het gepleegde feit moesten verzachten. Opvallend is dat niet alleen bij middenklasse, maar ook bij arbeidsklasse winkeldieven de financiële situatie een nadelig effect kon hebben op het succes van deze strategie. In tegenstelling tot de 19e-eeuwse buitenlandse contexten, bestudeerd door O'Brien, Abelson en Whitlock, komt de kleptomanie-diagnose niet voor in de strafzaken. Wel werden soms allerlei andere psychische en medische kwalen genoemd als verzachtende omstandigheden, wat meer overeenkomt met de situatie die Whitlock beschrijft over de periode voordat kleptomanie een gangbare diagnose was geworden.

In Amsterdam in de jaren 1920 lijkt het een meer geaccepteerd idee te zijn geweest dat vrouwen nou eenmaal gevoelig waren voor de moderne consumptiecultuur, waardoor verdere verklaringen zoals kleptomanie niet noodzakelijk waren voor een gunstige uitspraak. Veel belangrijker was de vraag of een vrouw een 'echte winkeldievegge' was, of slechts voor de verleiding was gevallen. Krantenartikelen over het verloop van de terechtzittingen lieten hierbij zien dat de context waarin de diefstal was gepleegd en de methode die was toegepast veel uitmaakten voor de geloofwaardigheid van de impulsiviteit waarmee vrouwen beweerden de diefstal te hebben gepleegd. Vrouwen die systematisch te werk gingen of met zijn tweeën meerdere kleine winkels langs waren gegaan werden zwaar gestraft, terwijl vrouwen die simpelweg in een warenhuis een artikel mee hadden genomen zonder te betalen meestal op een boete konden rekenen.

Bibliografie

Secundaire literatuur

Abelson, E., *When Ladies Go A-Thieving. Middle-Class Shoplifters in the Victorian Department Store* (New York 1989).

American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. Fifth Edition (2013).

Furnée, W.J.H., 'Charting and Shaping the Modern Consumer: The Rise of Customer Research in the Dutch Department Store *De Bijenkorf*, 1930-1960', *Low Countries Historical Review* 132:3 (2017) 37-69.

Furnée, W.J.H., 'Winkelen als bevrijding? Vrouwen en stedelijke ruimte in Amsterdam, 1863-1913', *Low Countries Historical Review* 130:2 (2015) 92-122.

Fullerton, R.A. en Girish, N.P., 'Shoplifting as Moral Insanity: Historical Perspectives on Kleptomania', *Journal of Macromarketing* 24:1 (2004) 8-16.

Murphy, D.J.I., *Customers and Thieves* (Aldershot 1986).

O'Brien, P., 'The Kleptomania Diagnosis: Bourgeois Women and Theft in Late Nineteenth-Century France', *Journal of Social History* 17:1 (1983) 65-77.

Whitlock, T.C., *Crime, Gender and Consumer Culture in Nineteenth-Century England* (Aldershot 2005).

Wildman, C., 'An 'epidemic of shoplifting'? Working-class women, shop theft and Manchester's new retail culture, 1918-1939', *Social History* 46:3 (2021) 278-299.

Primaire bronnen

Krantenartikelen via delpher, chronologisch

'Psychisch defect al dan niet', *De Telegraaf* (7 januari 1920).

'Diefstal in „De Bijenkorf”', *De Amstelbode* (10 april 1920).

'Op roof uit', *Algemeen Handelsblad* (9 februari 1921).

'Winkeldiefstal', *De Amstelbode* (6 oktober 1921).

'Ongewenschte vreemdelingen', *Algemeen Handelsblad* (22 februari 1924).

'Winkeldiefstal en heling', *De Amstelbode* (23 februari 1924).

'Winkeldiefstal', *Het volk : dagblad voor de arbeiderspartij* (6 maart 1924).

'Betty's Koopjes', *Nieuws van den dag* (6 september 1924).

'Winkeldiefstal' *Het volk : dagblad voor de arbeiderspartij* (11 mei 1925).

Algemeen Handelsblad (9 december 1925).

'Brutale winkeldieffeggen', *Algemeen Handelsblad* (18 september 1926).

'Diefstal bij de firma R. Citroen', *Algemeen Handelsblad* (4 augustus 1927).

'Diefstal van stoffen uit een winkel', *Het volk : dagblad voor de arbeiderspartij* (22 februari 1929).

'Vrouwen verdacht van winkeldiefstal', *De Telegraaf* (14 november 1929).

'Bekend winkeldieffegge voor de rechtbank', *Het volk : dagblad voor de arbeiderspartij* (6 december 1929).

'Winkeldieffegge', *Algemeen Handelsblad* (6 december 1929).

Strafvonnissen

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 33, rolnummer 16 (1921).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 34, rolnummer 375 (1921).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 34, rolnummer 414 (1921).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 61, rolnummer 62 (1924).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 80, rolnummer 2190 (1925).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 33, rolnummer 10 (1921).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 88, rolnummer 1692 (1926).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 99, rolnummer 2123 (1927).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 113, rolnummer 1068 (1929).

Processen-verbaal van terechtzittingen

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 23, rolnummer 62 (1924).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 23, rolnummer 62 (1924).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 23, rolnummer 81 (1924).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 23, rolnummer 111 (1924).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 25, rolnummer 1676 (1926).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 25, rolnummer 1698 (1926).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 27, rolnummer 668 (1929).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 27, rolnummer 1133 (1929).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 27, rolnummer 1141 (1929).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 27, rolnummer 1171 (1929).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 27, rolnummer 1172 (1929).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 27, rolnummer 1208 (1929).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 27, rolnummer 1210 (1929).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 27, rolnummer

1232 (1929).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 31, rolnummer 1039 (1930).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200) inv.nr. 31, rolnummer 1040 (1930).

Noord-Hollands Archief Haarlem, Arrondissementsrechtbank Amsterdam (200), inv.nr. 31, rolnummer 1197 (1930).

Archiefstukken Bijenkorf

Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Koninklijke Bijenkorf Beheer N.V. en rechtsvoorgangers (929), inv.nr. 1.11.2.4, Tekeningen van de ruimteverdeling in het pand aan het Damrak (1935).

Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Koninklijke Bijenkorf Beheer N.V. en rechtsvoorgangers (929), inv.nr. 1.12.7, Regels van het huis en personeelsinstructies in filiaal Amsterdam (1917).

Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Koninklijke Bijenkorf Beheer N.V. en rechtsvoorgangers (929), inv.nr. 1.14.4, Staten van aantallen bezoekers in filiaal Amsterdam per uur op 6 en 10 februari per ingang (1932).